

J. KLIMAVIČIUS

TARPTAUTINIŲ IR LIETUVIŠKŲJŲ TERMINŲ SINONIMIJA TERMINOGRAFIJOJE

Tarptautinių ir lietuviškųjų žodžių santykio problema yra sudėtinga ir daugialypė. Čia beveik visiškai nenagrinėjama svarbiausia jos dalis — kada ir kodėl tik tarptautinis žodis, kada ir kodėl tik lietuviškas (teoriškai, abstrakčiai ir praktiškai, konkrečiai). Šiuo tarpu apsiribojama daliniu, bet ne mažiau sudėtingu, sunkiu ir aktualių klausimų — kada ir tarptautinis, ir lietuviškas žodis.

Tarptautinių ir lietuviškųjų žodžių (terminų) sinonimikos problema teoriškai išsamiau čia irgi nenagrinėjama (tai atskiros straipsnio reikalas). Trumpai konstatuosime tik paties reiškinių atsiradimo priežastis ir aplinkybes.

Leksikologijoje žodžiai (o terminologijoje terminai) kilmės ir chronologijos požiūriu skirstomi į savuosius — veldinius ir naujadarus — ir skolinius (siauriau — tarptautinius žodžius) — senuosius ir naujuosius. Tačiau tokia klasifikacija turi apimti ne tik formą, bet ir turinį. Abiejų skirstymų — leksikologinio ir semasiologinio — sugretinimas ir jų santykio nustatymas gali parodyti, kokia semantika slypi minėtuose leksikos (terminijos) skyriuose ir poskyriuose. Čia ne vieta smulkiai dėstyti nei tos semantinės klasifikacijos motyvus, nei visą tą skirstymą¹. Šiuo tarpu mums rūpi tik tie jos skyriai, kuriuose reiškiasi tarptautinių ir lietuviškųjų terminų sinonimiškumas. Jų yra du.

1. Natūralu, kad neskolinioji (paveldėtoji ir naujai atsiradusioji) terminosemantika išreiškiama lietuviškosios (resp. baltiškosios, indoeuropietiškosios) kilmės leksemomis. Tačiau ta terminosemantika dažnai būna ne tik lietuviška (etnografizmai), bet bendra jei ne visoms, tai daugeliui ar bent kelioms kalboms ir kiekvienoje jų, žinoma, įvardijama savais žodžiais. O moksle — kaip tik dėl to semantikos bendrumo ir mokslo tarptautiškumo — dažnai vartojami internacionaliniai terminai, kurie, savaime suprantama, yra nacionalinės kilmės ir įgauna tarptautiškumo statusą tik dėl kurios nors tautos ar kurio nors mokslininko prioriteto, nuopelnų moksle (tai yra dėl nekalbinių priežasčių). Taip atsiranda skirtingos kilmės (dvikalbių) absoliučiąjų sinonimų poros, pvz.: *plukė* — *anemonė* (*Anemone*), *vilkdalgis* — *irisas* (*Iris*). Šitie augalai nuo amžių auga Lietuvoje ir turi lietuviškus vardus, todėl būtų keista, jeigu tie vardai nebūtų vartojami ir mokslinėje botanikos sistematikoje². Tačiau gana paplitę ir tarptautiniai jų

¹ Galima tik pažymėti, kad toks skirstymas leidžia labai paprastai nušviesti painiausią klasifikacijos skyrių — semantinių vertinių (kalkių), arba vadinamųjų „slaptųjų skolinių“ (P. A. Будагов, Введение в науку о языке, Москва, 1958, p. 120), problemą.

² Tik retais atvejais savieji žodžiai dėl nedidelio jų arealo bei siauros vartojimo sferos į mokslo terminiją gali ir neprisiskinti sau kelio (gal kartais ir ne be terminų vartotojų kalbinio neišprusimo ar abejingumo). Pavyzdžiui, *skalė*, *dubė* geologijoje, *naugė* (*naugis*) technikoje, chemijoje ir fizikoje netapo *dolomito*, *kársto*, *metal* sinonimais. Nors kalbinių kliūčių tam ir nėra.

sinonimai (nors jų pasiskolinimas ir vartojimas yra lemiamas ne kalbinių priešasčių: jų reikmės nėra), ir jų diferenciacija yra ne semantinė, o stilistinė.

2. Skolintųjų tarptautinių terminosemų nominacija, jeigu lietuvių kalboje nėra atitinkamų gatavų priemonių, o resursai nėra funkciškai pakankami (arba bent tokie atrodo), realizuojama skoliniais (siauriau – tarptautiniais žodžiais), o jeigu priemonių yra arba resursai pakankami – lietuviškaisiais žodžiais, terminizuojant jau turimus arba kuriant naujadarus. Bet ir pastaruoju atveju, ypač siauroje mokslinėje vartosenoje ir ypač greta naujadarų (taigi, iš esmės irgi dėl nekalbinių priešasčių), funkcionuoja ir internacionalizmai, pvz.: *atsparumas* – *rezistencija*, *akmenligė* – *litiazė*.

Vadinasi, tarptautinių ir savųjų terminų sinonimija, P. Ivičiaus žodžiais tariant, „неизбежное явление во всех фазах развития терминологии“³. Ši skirtingos kilmės (dvikalbė) sinonimija iš esmės skiriasi nuo toje pačioje kalboje (dažniausiai iš skirtingų jos tarmių) atsiradusios absoliučiosios sinonimijos, kurios kalba, ypač terminija, vengia ir kratosi. R. Budagovas teisingai pastebi: „<...> лингвистика и языкознание – абсолютные синонимы в русском языке, однако уже то, что первое существительное является иноязычным по происхождению, а второе подобного характера не имеет, выступает как известный, хотя и „приглушённый“ дифференциальный признак между ними“⁴. Galima teigti, kad tam tikru mastu terminija egzistuoja dviem atmainom – nacionaline ir internacionaline.

Žinoma, visuotinė absoliučiąjų sinonimų vengimo tendencija, nors ir apribota, nors ir lėčiau, veikia ir čia. Ji reiškiasi dvejopai: 1) tokių porų semantinė diferenciacija, pvz.: *čiaupas*, „įtaisas skysčiui ar dujoms iš vamzdžio leisti ir joms sulaikyti“ – *kranas* „sunkmenų kėlimo mechanizmas“; 2) visišku skolinio išstūmimu iš kalbos sistemos, pavyzdžiui, vietoje *konusas*, *gradusas*, *fokusas*, *linzė*, *celė*, *ruporas* vartojami tik *kūgis*, *laipsnis*, *židinys*, *lėšis*, *ląstelė*, *garsintuvas*⁵.

Reikia iškelti dar vieną savotišką reiškinį, egzistuojantį greta tarptautinių ir lietuviškųjų terminų sinonimijos ir atsirandantį kaip šalutinis tos sinonimijos sudarymo padarinys. Tai leksinių mikrosistemų heterogeniškumas (nevienalytiškumas), arba lietuviškųjų ir skolintųjų elementų koegzistencija vienoje mikrosistemoje, pvz.: *dujos*, bet *gazotronas*; *laipsnis*, bet *gradientas*; *židinys*, bet *fokusuoti*; *kūgis*, bet *konoidas*; *sankiba*, bet *kohereris*; *karbonatas*, bet *anglis*; *feritas*, bet *geležis*; *optika*, bet *šviesa*; *aksonometrija*, bet *ašis* (plg. *aksiometras* – *ašimatis*); *hominidas*, *antropologija*, bet *žmogus* (plg. *humanizacija* – *sužmoginimas*, *antropogeninis* – *žmogiškasis*). Čia nėra nieko nelogiška ar nedėsninga. Mikrosistemų nevienalytiškumas yra visiškai normalus reiškinys, būdingas daugeliui kalbų. Jis negali būti priežastis nei lietuvinimo, nei tarptautinimo, negali šių procesų nei sukelti, nei stabdyti⁶.

³ П. Ивич, К проблеме лингвистической терминологии и условных обозначений в славянских языках, – „Вопросы языкознания“, 1963, № 1, p. 19.

⁴ Р. А. Будагов, Сравнительно-семасиологические исследования, Издат. Московского гос. ун-та, 1963, p. 185.

⁵ Tai, kad jų dar pasitaiko tekstuose, rodo tik nepakankamą tų tekstų kalbos kultūrą. Tokių skolinių vartojimas yra normos pažeidimas, o ne jos paliudijimas.

⁶ Žinoma, tai nereiškia, kad negalimas dalinis mikrosistemų išlyginimas. Tačiau jis įmanomesnis darybiniu (formantų) pagrindu.

Tarptautinių ir lietuviškųjų terminų sinonimija čia nagrinėjama, remiantis ne mokslo veikalų tekstais⁷, o terminų žodynais – terminografija⁸. Iš jau gana gausios ir įvairios lietuvių terminografijos analizei pasirinkti fizikos⁹, chemijos¹⁰ ir politechnikos¹¹ žodynai. Šitokią pasirinkimą lemia: 1) būtinybė ribotis; 2) šių mokslo šakų artimumas; 3) šių žodinių sinchroniškumas (nes sinonimų tapatumo laipsnis per laiką gali kisti ir skirtingų laikotarpių žodynuose kiek kitaip atsispindėti); 4) šių žodinių tobulinimo reikalas (iš dalies jau realizuojamas). Nors šie žodynai neapima tarptautinių ir lietuviškųjų terminų sinonimijos visumos, tačiau pakankamai atspindi jos mastą ir leksikografinio pateikimo būdų įvairovę, būdami artimų sričių, gerai iliustruoją atskirų sinoniminių porų pateikimo nevienodumus ir leidžia daryti bendresnes išvadas apie tarptautinės ir lietuviškosios sinonimijos terminografijoje problemas, ypač apie tos sinonimijos tapatumo laipsnį.

Pirmiausia panagrinėsime tarptautinių ir lietuviškųjų terminų sinonimijos pateikimo būdus.

SINONIMŲ PATEIKIMO BŪDAI

Tarptautiniai ir lietuviškieji sinonimai minėtuose terminų žodynuose pateikiami trimis pagrindiniais būdais.

1. Pirmasis tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų pateikimo būdas yra jų abipusis susiejimas ($A \rightarrow B$ ir $B \rightarrow A$, arba A, B ir B, A). Pvz.:

termistorius (= šiluminė varža) „термистор (= теплоспротивление)“ FTŽ₁ 95¹² ir *šiluminė varža* (= *termistorius*) „теплоспротивление (= термистор)“ FTŽ₁

⁷ Tokios sinonimijos vartojimas mokslo veikalų tekstuose turi savo specifiką. Tekstuose daugiau pasitaiko iš kalbos sistemos jau išstumtų skolinių, dar tik prigyjančių naujadarų, apskritai, daugiau įvairovės, svyravimų ir kitimų dinamikos. Tik iš tekstų galima nustatyti statistinę ir stilistinę tarptautinių ir lietuviškųjų terminų diferenciaciją.

⁸ Dėl termino *terminografija*, dar beveik visai nepaplitusio, bet tikrai gero ir patogaus, žr. I. I. Ковалик, Основна проблематика сучасної української термінології, Перша науково-методична нарада з проблем упорядкування і нормалізації термінології, Тези доповідей і повідомлень, Київ, 1970, p. 14.

⁹ Fizikos terminų žodynas, redaktorius Lietuvos TSR MA akad. P. Brazdžiūnas, žodyną peržiūrėjo Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos komisija, leidyklos redaktorius Ch. Lemchenas, Vilnius, 1958, 124 p.; lietuvių-rusų k. [sutrumpintai FTŽ₁]; Fizikos terminų žodynas, red. P. Brazdžiūnas, redakcinė komisija: T. Banys, J. Batarūnas, P. Brazdžiūnas (pirmininkas), H. Horodničius, S. Jakutis, A. Juodviršis, E. Makariūnienė, A. Puodžiukynas, J. Stanaitis, K. Ušpalis (pirmininko pavaduotojas), S. Valentinavičius, [d. I], Vilnius, 1971, p. 1–419 (rotoprintu), [d. II], Vilnius, 1973, p. 418–965 (rotoprintu) ir Papildymai, 37 p. (rotoprintu); lietuvių-rusų-anglų-vokiečių k. [sutrumpintai FTŽ₂ ir FTŽ₂P].

¹⁰ K. Daukšas, Chemijos žodynas, žodyną peržiūrėjo Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto terminologijos komisija, leidyklos redaktorius Ch. Lemchenas, Vilnius, 1960, 450 p.; lietuvių-rusų k. [sutrumpintai ChŽ].

¹¹ Rusų-lietuvių kalbų politechninis žodynas, redakcinė kolegija: doc. techn. m. kand. A. Novodvorskis (pirmininkas), doc. techn. m. kand. L. Kumpikas, doc. techn. m. kand. J. Mikuckas, vyr. dėst. J. Stanaitis, doc. techn. m. kand. S. Vasauskas, prof. chem. m. kand. J. Vidmantas, leidyklos redaktorius Ch. Lemchenas, Vilnius, 1959, 520 p. [sutrumpintai PolŽ].

¹² Santrumpas žr. išn. 9–11. Romėniškieji skaitmenys prie santrumpų reiškia dalis, arabiškieji – puslapius.

91; *inklinacija* (= *pasvirimas*) „инклинация, склонение“ FTŽ₁ 36 ir *pasvirimas* (= *inklinacija*) „склонение, инклинация“ FTŽ₁ 67¹³;

aproximacija, artėjimas FTŽ₂ I 23 ir *artėjimas, aproximacija* FTŽ₂ I 26; *stimuliuoti* (= *skatinti*) ChŽ 261 ir *skatinti* (= *stimuliuoti*) ChŽ 254;

helikopteris, sraigtasparnis „геликоптер (= вертолёт)“ PolŽ 65 ir *sraigtasparnis, helikopteris* „вертолёт“ PolŽ 42; *adapteris, garso ėmiklis* „адаптер“ PolŽ 12 ir *garso ėmiklis, adapteris* „звукосниматель“ PolŽ 114¹⁴.

Šitokia pateikimo tvarka lyg ir rodytų visišką sinonimų leksinių reikšmių tapatumą¹⁵.

Tačiau nenuoseklus – net trejopas – jų pateikimas su rūšiniais determinantais verčia tuo kiek paabejoti.

Pavyzdžiui, *struktūra* ir *sandara* naujojo „Fizikos terminų žodyno“ projekte pateikiami kaip visiškai tolygūs terminai: *struktūra, sandara* FTŽ₂ II 789 ir *sandara*,

¹³ Tarptautinių ir savųjų sinonimų kitakalbių atitikmenų pateikimo tvarka yra gerokai nenuosekli. Antai, antroje poroje rusiškieji sinonimai jau pateikiami po kablelio, o ne skliausteliuose po lygybės ženklų. Greta šitokių leksikografinės technikos riktų pasitaiko ir didesnių žodyninės sandaros netobulumų. Pavyzdžiui, vienais atvejais prie lietuviškos poros (savasis + tarptautinis) pateikiama ir rusiška pora (savasis + tarptautinis), kitais – tik vienas jos narys: *scintiliacija* (= *blykstelėjimas*) „сцинтиляция, вспышка“ FTŽ₁ 79 ir *blykstelėjimas* (= *scintiliacija*) „вспышка“ FTŽ₁ 12. Kartais ir abiem atvejais greta lietuviškos poros duodamas tik vienas rusiškas atitikmuo (nors realiai egzistuoja pora), pvz.: *makrokosmas* (= *makropasaulis*) „макрокосмос“ FTŽ₁ 57 ir *makropasaulis* (= *makrokosmas*) „макромир“ FTŽ₁ 57; *mikrokosmas* (= *mikropasaulis*) „микрокосмос“ FTŽ₁ 60 ir *mikropasaulis* (= *mikrokosmas*) „микромир“ FTŽ₁ 60. Tačiau kitakalbių atitikmenų pateikimo tvarkos nagrinėjimas, jos (taip pat ir lietuviškosios dalies) nenuoseklumų registravimas nėra šio straipsnio tikslas, todėl liečiamas tik implicitiškai.

¹⁴ Kaip matome, techniškai sinonimai skirtinguose žodynuose pateikiami įvairiai: „Fizikos terminų žodyne“ ir „Chemijos žodyne“ skliausteliuose po lygybės ženklų, o Politechnikos terminų žodyne ir naujojo „Fizikos terminų žodyno“ projekte – be skliaustelių, po kablelio. Nors techninis pateikimas mums čia nerūpi, vis dėlto reikia pažymėti, kad šis būdas tapatiems sinonimams pateikti yra geresnis, nes lygybės ženklą leksikografijoje įprasta vartoti neteiktinam žodžiui nukreipti į teiktiną.

Rusiškoje Politechnikos terminų žodyno dalyje tokie sinonimų siejimo atvejai, kaip *геликоптер* (= *вертолёт*), yra labai reti, atsitiktiniai – paprastai jie nesiejami.

Lietuviškoje Politechnikos terminų žodyno dalyje sinonimų poros narių pateikimo eilės tvarka paprastai yra adekvati rusiškos dalies terminams: pirma duodamas lietuviškasis sinonimas, paskui tarptautinis, jeigu jie atitinka rusiškąjį rusiškos dalies žodį ir, atvirkščiai, pirma pateikiamas tarptautinis terminas, paskui jo lietuviškasis sinonimas, jeigu jie atitinka tarptautinį rusiškos dalies žodį. Tačiau pasitaiko ir nukrypimų. Jie yra dvejopi: 1) lietuviškos dalies terminai pateikiami atvirkštine tvarka, pvz.: *структура* – *sandara, struktūra* PolŽ 412, o *строение* – *struktūra, sandara* PolŽ 411 – tai, matyt, tėra apsirikimai; 2) lietuviškoje dalyje sinonimų poros nariai abiejose vietose pateikiami vienodai, pvz.: *вертикальный* – *vertikalus, stačias* PolŽ 42 ir *отвесный* – *vertikalus, stačias* PolŽ 253 arba *дефект* – *trūkumas, defektas* PolŽ 88 ir *порок* – *trūkumas, yda, defektas* PolŽ 308, kas visiškai jų tapatumu leidžia labai suabejoti – čia greičiau pirmajam teikiama pirmenybė (apie tai žr. posk. 2).

¹⁵ Kiek abejonių gali kelti tik tokių techniškai nenuosekliai pateiktų porų adekvatumas: *konjuguotoji reakcija* – žr. *susijusi reakcija* ChŽ 155 ir *susijusi reakcija* (= *konjuguotoji reakcija*) ChŽ 267; *substituentas* – žr. *pakaitas* ChŽ 263 ir *pakaitas* (= *substituentas*) ChŽ 210, nes nuorodą žr. leksikografijoje įprasta vartoti tada, kai mažiau teiktinas žodis nukreipiamas į teiktinesnį. Bet veikiausiai čia tėra techniniai riktai, o ne principo laikymasis.

struktūra FTŽ₂ II 640¹⁶. Prie sandara, struktūra pateikiami tik 5 rūšiniai terminai ir tik su sandara – atomo sandara FTŽ₂ II 640, branduolio sandara FTŽ₂ II 640, medžiagos sandara FTŽ₂ II 640, molekulės sandara FTŽ₂ II 640 ir vidinė sandara FTŽ₂ II 640, o prie struktūra, sandara rūšiniai terminai duodami su gimininiu struktūra – tie patys, kurie pateikti ir su sandara, būtent, atomo struktūra FTŽ₂ II 789, branduolio struktūra FTŽ₂ II 789, medžiagos struktūra FTŽ₂ II 791, molekulės struktūra FTŽ₂ II 791 ir vidinė struktūra FTŽ₂ II 793, taip pat daugybė kitų struktūrų: antrinė FTŽ₂ II 789, daugiasluoksniė FTŽ₂ II 789, ląstelinė FTŽ₂ II 791, lydinio FTŽ₂ II 791, mozaikinė FTŽ₂ II 792, smulkioji FTŽ₂ II 792, stambiagrūdė FTŽ₂ II 792, sudėtinga FTŽ₂ II 792, tinklinė FTŽ₂ II 793, Visatos FTŽ₂ II 793 ir kt.¹⁷ Taigi, čia esama ir dubliavimo, ir sinonimų netapatumo¹⁸. Žinoma, struktūra ir sandara turi vartosenos skirtumų: lietuviškoji sandara yra dažnesnė, populiariesnė, o tarptautinė struktūra – retesnė, moksliškesnė. Taigi, ir dažnesni, populiariesni rūšiniai terminai dažniau vartojami su sandara negu su struktūra. Tačiau visiškai galima ir retesnius rūšinius terminus vartoti ir su sandara, pavyzdžiui, ląstelinė sandara, tinklinė sandara ir pan. Bet jų nepateikta. Neduota net termino Visatos sandara, kurio retu nepavadinsi. Vadinas, jeigu struktūra ir sandara yra absoliutieji sinonimai, tai jų tapatumas turi išlikti ir juos pateikiant su rūšiniais determinantais. Todėl geriausia visus rūšinius terminus, vengiant kartojimosi, duoti vienoje vietoje su abiem gimininiais, o prie kito gimininio palikti tik nuorodą į juos. Esamas rūšinių terminų pateikimo būdas – visų su abiem gimininiais, o dalies tik su vienu gimininiu dėmeniu – prieštarauja absoliučiam gimininių terminų tapatumui ir reikalauja jų pateikimo tvarką pakeisti (priartinant ją prie III pateikimo būdo – apie tai žr. posk. 3).

Kitais atvejais visi rūšiniai terminai pateikiami vienoje vietoje ir tik su vienu sinonimu. Pavyzdžiui, prie radiacija, spinduliavimas „излучение, лучеиспускание, радиация – radiation – Strahlung“ FTŽ₂ II 590 nėra nė vieno rūšinio – visi prie spinduliavimas, radiacija „излучение, радиация – radiation – Strahlung“ FTŽ₂ II 744: atmosferos spinduliavimas FTŽ₂ II 744, elektromagnetinis spinduliavimas FTŽ₂ II 745, gravitacinis spinduliavimas FTŽ₂ II 746, kosminis spinduliavimas FTŽ₂ II 747, neutronų spinduliavimas FTŽ₂ II 748, radioaktyvus(is) spinduliavimas FTŽ₂ II

¹⁶ Taip pat struktūra, sandara PolŽ 411 ir sandara, struktūra PolŽ 412. Tiesa, „Chemijos žodyne“ pateikimas kitoks: sandara – žr. struktūra ChŽ 244 ir struktūra ChŽ 263 (apie tokį pateikimo būdą žr. posk. 3, o apie tokius pateikimo nevienodumus – sk. „Sinonimų pateikimo nevienodumai“). O „Fizikos terminų žodyne“ tėra struktūra FTŽ₁ 88. Apie panašius tų pačių sinonimų pateikimo nevienodumus skirtinguose žodynuose plačiau žr. sk. „Sinonimų pateikimo nevienodumai“.

¹⁷ Gana nenuosekliai pateikiami ir kitų kalbų atitikmenys – gimininiai: строение FTŽ₂ II 640 ir структура, строение FTŽ₂ II 789, Aufbau, Struktur FTŽ₂ II 640 ir Struktur FTŽ₂ II 789 ir rūšiniai: vidinė sandara – innerer Aufbau FTŽ₂ II 640, branduolio sandara – Atomkernaufbau FTŽ₂ II 640 (= Kern aufbau, plg. Kernstruktur FTŽ₂ II 789), bet atomo sandara – Atomaufbau, Atomstruktur FTŽ₂ II 640, medžiagos sandara – Struktur der Materie, Aufbau der Materie FTŽ₂ II 640, o molekulės sandara net – Molekülstruktur FTŽ₂ II 640, molekulinė medžiagos struktūra atvirkščiai – molekulare Aufbau der Materie FTŽ₂ II 791, nors molekulinė struktūra – molekulare Struktur FTŽ₂ II 791 ir pan.

¹⁸ Politechnikos terminų žodyne daroma dar nenuosekliau: prie struktūra, sandara pateikiama sluoksniė struktūra PolŽ 411 ir durpyno struktūra, durpyno sandara PolŽ 411, o prie sandara, struktūra – pluoštinė, grūduota, stambiagrūdė, smulkiagrūdė, plokštinė, rutulinė struktūros PolŽ 412.

749, *skvarbus(is) spinduliavimas* FTŽ₂ II 750, *ultravioletinis spinduliavimas* FTŽ₂ II 751...¹⁹ Tai aiškus prieštaravimas: *radiacija* ir *spinduliavimas* pateikiami kaip visiškai lygiaverčiai sinonimai, tačiau rūšinių terminų pateikimas tik su *spinduliavimu* šitai neigia. Taigi, patvirtinant *radiacijos* ir *spinduliavimo* reikšmių tapatumą, ir rūšinius terminus reikėtų pateikti su jais abiem. O jeigu būtų pripažįstama, kad šiedu terminai nėra tolygūs, tai ir jų pateikimą reikėtų pakeisti: *radiacija* žr. *spinduliavimas*. Reikalą komplikuoja dar ir tai, kad *spinduliavimas* yra ir *emisijos* sinonimas, nors visi rūšiniai terminai pateikiami tik su *emisija* (žr. FTŽ₂ I 153–155). Tur būt, kaip tik dėl to naujojo „Fizikos terminų žodyno“ projekto papildymuose *emisija* pateikiama be lietuviškojo sinonimo (žr. FTŽ₂ P 9), o *spinduliavimas* FTŽ₂ P 35 – be *radiacijos*. Tvarka padaryta, bet gana mechanškai. Pirma, kažin ar realu visiškai atsisakyti *radiacijos*²⁰. Antra, *emisijai* praverstų ir lietuviškas atitikmuo, tik jis pagal *emisijos* etimologinę reikšmę turėtų būti ne *spinduliavimas*, o *išspinduliavimas*²¹. Taip būtų galima atsisakyti ir tautologinio termino *emisinis spinduliavimas* FTŽ₂ II 745 (= *išspinduliavimas*). Vadinasi, *spinduliavimas* „radiacija“ ir *išspinduliavimas* „emisija“ skirtųsi panašiai, kaip vok. *Strahlung* ir *Ausstrahlung*²². Tuo būdu, ir *emiterio* „ЭМИТТЕР – emitter – Emitter“ sinonimas turėtų būti ne *spinduliotojas* (žr. FTŽ₂ I 155), o *išspinduliotojas*²³.

Yra dar ir *švitinimas* – rus. *облучение*, angl. *irradiation, exposure, bombardement*, vok. *Bestrahlung, Bombardierung* FTŽ₂ II 830, tačiau angl. *irradiation* yra ir *iradiacija* FTŽ₂ I 241, *exposure* – *ekspozicija* FTŽ₁ I 140, o *bombardment* – *apšaudymas (bombardavimas)* FTŽ₁ I 23. Tačiau koks *švitinimo, iradiacijos, ekspozicijos* ir *apšaudymo (bombardavimo)* santykis, iš Žodyno neaišku. *Apšaudymas (bombardavimas)* tėra bene technikos terminas (veikia profesionalizmas), o ne fizikos. *Iradiacija*, žiūrint etimologijos, turėtų reikšti lyg ir „spindėjimą, švytėjimą“. Tačiau *švytėjimas* yra *свечение* – *glow, light* – *Leuchten, Leuchtung* FTŽ₂ II 830, nors *luminescencija* FTŽ₂ I 416 lietuviškai irgi reikštų „švytėjimas“, plg. *gyvasis švytėjimas* – *bioluminescencija* [„Moksleivis“, 1973, Nr. 11, p. 36

¹⁹ Ne visi nuosekliai pateikiami ir kitų kalbų atitikmenys. Antai, visi rusiški rūšiniai terminai duodami su gimininiu *излучение*, bet kažkodėl išsiskiria *корпускулярная солнечная радиация* FTŽ₂ II 750, nors *корпускулярное излучение* FTŽ₂ II 745 ir *солнечное излучение* FTŽ₂ II 750.

²⁰ Ją palaiko ir būdvardis *radiacinis*. Beje, būdvardinis determinantas *radiacinis* ir kilmininkinis – *spinduliavimo* irgi turėtų būti sinonimai. Tačiau jie dažniausiai vartojami kiekvienas sau. Pavyzdžiui, *pirometras, temperatūra* yra *radiacinis*, -ė (žr. FTŽ₂ II 539 ir 854), o *dėsnis, slėgis, tankis* – *spinduliavimo* (žr. FTŽ₂ I 99, II 714 ir II 839).

²¹ Ir tame pačiame „Fizikos terminų žodyno“ projekte *emituoti* sinonimas yra *išspinduliuoti* (žr. FTŽ₂ I 155).

²² Tik klaidingai *lazerio spinduliavimas* verčiamas *Laseremission* FTŽ₂ II 746, *naktinis spinduliavimas* – *nächtliche Ausstrahlung* FT₂ II 748.

²³ Ar *spinduolis*, beje, dviejose vietose aiškinamas skirtingai – „излучатель, радиатор – radiator – Strahler, Radiator“ FTŽ₂ II 753 bei „излучатель – emitter – Emitter“ FTŽ₂ P 36, ir *radiatorius* „радиатор, излучатель – radiator – Radiator, Strahler“ FTŽ₂ II 591, taip pat aptartasis *emiteris, išspinduliotojas*, niekaip nesusieti, bet susiję panašiais kitų kalbų atitikmenimis, yra trys, ar du, ar vienas daiktas, iš Žodyno nėra visai aišku. Jų rūšiniai pavadinimai beveik visi skirtingi, bet rusiškai visi pateikiami su gimininiu *излучатель* (išskyrus tik *анодный радиатор* FTŽ₂ II 591), o vokiškai – su *Strahler*, nekalbant jau apie tai, kad ir *beta emiteris, beta spinduliotojas* FTŽ₂ I 155 (= *beta išspinduliotojas*), ir *beta radiatorius* FTŽ₂ II 591 yra *бета-излучатель, Betastrahler*; ir *gama spinduolis* FTŽ₂ P 36, ir *gama radiatorius* FTŽ₂ II 591 yra *гамма-излучатель, Gammastrahler*.

(2x)]. *Ekspozicija* iš esmės reikštų bene „apšvitinimą, apšvietimą (plg. vok. *Beleuchtung*)“. Bet *apšvietimas* yra *освещеніе* – *illumination, lighting* – *Beleuchtung* FTŽ₂ I 24, nors angl. *illumination* – *iliuminacija* FTŽ₂ I 229. Be to, nors vok. *Bestrahlung* yra *švitinimas* FTŽ₂ II 830, *Bestrahlungsdosis* yra ne *švitinimo*, o *radiacijos dozė* FTŽ₂ I 120 (o *Strahlungsdosis* – *spinduliavimo dozė* FTŽ₂ I 120). Bene galima konstatuoti, kad nacionaliniai terminai – *spinduliavimas* – *išspinduliavimas*; *švytėjimas* – *švitinimas* (– *apšvitinimas*) – *apšvietimas* (taip pat rus. *излученіе* – *облученіе*; *свеченіе* – *освещеніе*; vok. *Strahlung* – *Ausstrahlung* – *Bestrahlung*; *Leuchtung* – *Beleuchtung* – *Belichtung*, nors šios darybinės posistemės semantiškai nėra visiškai adekvačios lietuviškos, pvz.: *облученіе*, *Bestrahlung* – *švitinimas*, o ne *apspinduliavimas*), dėl savo darybinio sistemingumo ir darybinių reikšmių akivaizdaus suprantamumo sudarytų paprastesnę, darnesnę ir semantiškai skaidresnę mikrosistemą negu tarptautiniai *radiacija* – *iradiacija*; *emisija*, *iliuminacija*, *ekspozicija*, taip pat *emanacija*. Tačiau visiškai ją išstobulinti ir vienareikšmiškai diferencijuoti turi patys specialistai, o kalbininkai jiems gali tik padėti.

Rūšiniai terminai pateikiami dar ir trečiaip – vieni vienoje vietoje, kiti – kitose. Pavyzdžiui, prie *spindulys*, *radiusas* FTŽ₂ II 751 – *apskritimo spindulys*, *apskritimo radiusas* FTŽ₂ II 752, o prie *radiusas*, *spindulys* FTŽ₂ II 597 – *atomo radiusas* FTŽ₂ II 597, *branduolio radiusas* FTŽ₂ II 597, *gravitacinis radiusas* FTŽ₂ II 597, *inercijos radiusas* FTŽ₂ II 597, *išorinis radiusas* FTŽ₂ II 597, *jono radiusas* FTŽ₂ II 597, *kreivumo radiusas* FTŽ₂ II 597, *sąveikos radiusas* FTŽ₂ II 598, *veikimo radiusas* FTŽ₂ II 598, *Žemės radiusas* FTŽ₂ II 598 ir kt. Taigi, čia *spindulys* paliekamas tik geometrijai (nors dar prikeriamas jai ir *radiusas*). Mat, *spindulys* fizikoje turi kitą reikšmę – „луч – ray – Strahl“ (žr. FTŽ₂ II 751). Panašiai ir Politechnikos terminų žodyne: *падуга* – *spindulys*, *radiusas* PolŽ 341, bet čia dauguma rūšinių determinantų pateikiami su *spinduliu* (*veikimo* PolŽ 341, *sulenkimo* PolŽ 341, *inercijos* PolŽ 341, *kreivumo* PolŽ 341, *skriejiko* PolŽ 341, *posūkio* PolŽ 342), tik du su abiem gimininiais sinonimais: *skaičiuojamasis spindulys*, *radiusas* PolŽ 342, *rekomenduojamasis spindulys*, *radiusas* PolŽ 342. Tačiau matematikos terminijoje ir apskritai literatūrinėje kalboje *spindulys* yra giliai įsišaknijęs, vartojamas jau daugiau kaip 50 metų²⁴ ir jokios painiavos fizikoje nedaro, nes jos *spindulys* (*bangos* FTŽ₂ P 35, *elektroninis* FTŽ₂ II 752, *lazerio* FTŽ₂ II 752, *natūralus(is)* FTŽ₂ II 752, *šviesos* FTŽ₂ II 752 ir kt.) bei *spinduliai* (*antriniai* FTŽ₂ II 741, *infraraudoni(eji)* FTŽ₂ II 742, *kosminiai* FTŽ₂ II 742, *monochromatiniai* FTŽ₂ II 743, *Rentgeno* FTŽ₂ II 743, *ultravioletiniai* FTŽ₂ II 744 ir kt.) yra visai kitokie. Pagaliau, būtų įmanoma ir *Saulės spindulį* atskirti nuo *Saulės šviesos spindulio*. Taigi, *radiuso* Žodynui reikėtų atsisakyti²⁵, o prie *spindulio* „радиус“ (tai būtų homonimas *spinduliui* „луч“) pridėti pažymą *mat.* (beje, panašios pažymos praverstų ir kitais atvejais).

2. Antrasis tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų pateikimo būdas yra jų vienpusis susiejimas ($A \rightarrow B$, arba A, B). Pvz.:

²⁴ Žr. Z. Žemaitis, *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis*, Kaunas, 1920, p. 32; Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954; II pap. lė., 1972; Rusų-lietuvių kalbų politechninis žodynas, p. 341.

²⁵ Savaiame suprantama, tai liečia ir *radialinį*, pvz.: *radialinis greitis* FTŽ₂ I 214, *radialinė jėga* FTŽ₂ I 272, *radialinis laukas* FTŽ₂ I 381; *radialinis pagreitis*, *spindulinis pagreitis* FTŽ₂ II 515.

kosmosas (= *visata*) FTŽ₁ 49; *komponentas* (= *dedamoji*²⁶) FTŽ₁ 47; *kontinuumas* (= *vientisa aplinka*) FTŽ₁ 48; *pikas* (= *smailuma*) FTŽ₁ 68; atvirkštinė tvarka: *sudėtis* (= *superpozicija*) FTŽ₁ 88; *netvarka* (= *chaosas*) FTŽ₁ 63;

difrakcija, *užlinkimas* FTŽ₂ I 110; *konstanta*, *pastovioji* FTŽ₂ I 329; *kontaktas*, *sąlytis* FTŽ₂ I 334; *kontrakcija*, (*su*) *trumpėjimas* FTŽ₂ I 336; *konvekcija*, *maišymasis* FTŽ₂ I 339; *kriterijus*, *požymis* FTŽ₂ I 357; *reverberacija*, *aidėjimas*²⁷ FTŽ₂ II 615; atvirkštinė tvarka: *apibrėžimas*, *definicija* FTŽ₂ I 20; *surinkimas*, *montavimas* FTŽ₂ II 802;

tonas (= *atspalvis*) ChŽ 285; *vata* (= *medvilnė*) ChŽ 299; *dimensija* (= *matas*) ChŽ 78;

autostopas, *automatinis stabdiklis* „автостоп“ PolŽ 11; *brandspoitas*, *ugniagesių švirkštas* „брандспойт“ PolŽ 31; *briologija* (*mokslas apie samaną*²⁸) „бриология“ PolŽ 31; *infiltracija* (*įsisunkimas*) „инфльтрация“ PolŽ 125; *manžetas*, *армова* „манжет“ PolŽ 181; *mobilus*, *judrus* „мобильный“ PolŽ 199; *pandusas*, *nuožulnuma* „пандус“ PolŽ 262; *permanentinis*, *nuolatinis* „перманентный“ PolŽ 277; *pozityvus*, *teigiamas* „позитивный“ PolŽ 299; *polichromija*, *spalvingumas* „полихромия“ PolŽ 303; *prioritetas*, *pirmumas* „приоритет“ PolŽ 321; *prognozė*, *numatymas* „прогноз“ PolŽ 324; *spidometras*, *greičio skaitiklis*²⁹ „спидометр“ PolŽ 397; *frikcionas*, *trinties mova* „фрикцион“ PolŽ 471; *ekonomija*, *santaupos* „экономия“ PolŽ 508; *ekspertas*, *žinovas* „эксперт“ PolŽ 509; atvirkštinė tvarka: *pavėsinė*, *altana* „беседка“ PolŽ 26; *vandens skyriklis*, *dehidratorius* „водоотделитель“ PolŽ 49; *išimti*, *eliminuoti* „изъять“ PolŽ 122; *stebėtojas*, *observatorius* „наблюдатель“ PolŽ 209; *tikras*, *autentiškas* „подлинный“ PolŽ 295; *pavertimas*, *pavirtimas*, *transformacija* „превращение“ PolŽ 314; *sutelktas*, *sukoncentruotas* „сосредоточенный“ PolŽ 395³⁰.

²⁶ Darybiškai patogesnis būtų literatūrinėje kalboje ir kitose terminijose (pavyzdžiui, kalbotyros) plačiai vartojamas *dėmuo*, arba *sandas*.

²⁷ Geriau būtų būdvardžio abstraktas – *aidumas*.

²⁸ Galėtų būti *samanotyra*.

²⁹ Geriau būtų *greičiomatis* (žr. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, II pap. Id.).

³⁰ Gana dažnai Politechnikos terminų žodyne tarptautinio ir lietuviškojo sinonimų poros nario eilės tvarka nepriklausomai nuo rusiškų atitikmenų. Pvz.:

niekalas, *brokas* „брак“ PolŽ 31; *telkimas*, *verbavimas* „вербовка“ PolŽ 41; *skiltis*, *grafa* „графа“ PolŽ 74; *smulkintuvas*, *dezintegratorius* „дезинтерпатор“ PolŽ 85; *kryputė*, *laužyta linija*, *zigzagas* „зигзаг“ PolŽ 115; *kaitinamoji galvutė*, *kalorizatorius* „калоризатор“ PolŽ 130; *atbraila*, *karnizas* „карниз“ PolŽ 135; (*su*) *skirstymas*, *klasifikacija* „классификация“ PolŽ 143; *nuorašas*, *kopija* „копия“ PolŽ 156; *medžio raižytuvas*, *ksilografas* „ксилограф“ PolŽ 170; *angaląsta*, *liukas* „люк“ PolŽ 180; *lakūnas*, *pilotas* „пилот“ PolŽ 281; *klostytas*, *plisuotas* „плисированный“ PolŽ 285; *pamina*, *pedalas* „педаль“ PolŽ 266; *nuopiova*, *segmentas* „сегмент“ PolŽ 375; *išpiova*, *sektorius* „сектор“ PolŽ 376; *vinelės*, *teksai* „текс (тэкс)“ PolŽ 421; *rūgštimatis*, *acidometras* „ацидометр“ PolŽ 19;

šoferis, *vairuotojas* „водитель“ PolŽ 47; *kategorija*, *skyrius* (2.) „разряд“ PolŽ 347; *terminas*, *laikas* „срок“ PolŽ 400.

Dalis tokių pavyzdžių, žinoma, tėra leksikografinis nenuoseklumas. Pvz.: *forsuoti*, *spartinti* „форсировать“ PolŽ 468, bet *spartinimas*, *forsavimas* „форсировка“ PolŽ 468, *inžektorius*, *čiurkšlinis siurblys* „инжектор“ PolŽ 124, bet *garinis siurblys*, *ežektorius* „эжектор“ PolŽ 508; *išvežimas*, *eksportas* „вывоз“ PolŽ 57, bet *importas*, *įvežimas* „ввоз“ PolŽ 40.

Reikėtų manyti, kad pagrindiniu laikomas tas terminas, kuris pateikiamas pirmasis³¹. Šitą mintį lyg ir patvirtintų tai, kad daugumą šiuo būdu pateikiamų sinonimų porų sudaro tokios, kurių antrasis narys – lietuviškas atitikmuo – yra naujadaras, dažniausiai labai šviežias, kartais net iki šiol neprigijęs ar iš viso retai vartojamas (nors didžiuma jų sudaryti nepriekaištingai ir yra tikslūs). Pvz.:

echolotas, aidomatis FTŽ₂ I 127; *maksimumas, didmė* FTŽ₂ II 422; *separatorius, skirtuvas* FTŽ₂ II 656; *šarnyras, lanksta* FTŽ₂ II 821;

šriftas (=spaudmenys) ChŽ 269; *presas (=slėgtuvas)* ChŽ 228;

vitrina, prekylangis „витрина“ PolŽ 46; *gofrai, grublai, rauklės, rintės* „гофры“ PolŽ 73; *grifas, stvertas* „гриф“ PolŽ 76; *grotas, didburė* „грот“ PolŽ 76; *katapulta, svaitytuvas* „катапульта“ PolŽ 136; *ornitopteris, plasnoklis* „орнитоптер“ PolŽ 246; *plafonas, dailialubės* „плафон“ PolŽ 284; *farvateris, laivakelis* „фарватер“ PolŽ 463; *šifras, slaptaraštis* „шифр“ PolŽ 497; *šturvalas, vairaratis* „штурвал“ PolŽ 505³².

Panašiai manyti leidžia ir rūšinių terminų pateikimo tvarka: jie dažniausiai duodami tik su pirmuoju gimininiu žodžiu. Pvz.:

barža, baidokas, vytinė PolŽ 23, bet visi rūšiniai tik su *barža* PolŽ 23; *dokas, laivinė* PolŽ 93, bet rūšiniai tik su *dokas* PolŽ 93; *žurnalas, dienynas* PolŽ 103, rūšiniai su *žurnalas* PolŽ 103; *niša, įsienis* *iduba* PolŽ 227, rūšiniai su *niša* PolŽ 227, *serija, eilė* PolŽ 377, rūšiniai su *serija* PolŽ 377; *signalas, ženklas* PolŽ 379, rūšiniai su *signalas* PolŽ 379; *flanšas, jungė* PolŽ 466, rūšiniai su *flanšas* PolŽ 466–467; *kėbulas, karoserija* PolŽ 170, rūšiniai su *kėbulas* PolŽ 170; *procesas, vyksmas* PolŽ 332, rūšiniai su *procesas*: *adiabatinis procesas* PolŽ 332, *izoterminis procesas* PolŽ 333, *kamerinis procesas* PolŽ 333, *ciklinis procesas* PolŽ 333, *grįžtamasis procesas* PolŽ 333, *darbo procesas* PolŽ 333, *technologinis procesas* PolŽ 333 ir kt.

Tiesa, yra kiek ir nenuoseklumo. Antai retkarčiais rūšiniai pateikiami su antruoju gimininiu terminu, pvz.: *orlaivis, dirizablis* „дирижабль“ PolŽ 91, bet rūšiniai *standusis dirizablis* PolŽ 91, *minkštasis dirizablis* PolŽ 91. Čia, matyt, taisyтина gimininių terminų pateikimo eilė. Kai kada rūšiniai terminai pateikiami su abiem giminiais nariais: 1) visi su abiem, pvz.: *regeneracija, atgaminimas* FTŽ₂ II 609 ir *atliekų regeneracija, atliekų atgaminimas* FTŽ₂ II 609, *branduolinio kuro regeneracija, [branduolinio] kuro atgaminimas* FTŽ₂ II 609; *slėgtuvas, presas* FTŽ₂ II 714 ir *Briuelio slėgtuvas, Briuelio presas* FTŽ₂ II 714, *hidraulinis slėgtuvas, hidraulinis presas* FTŽ₂ II 714; 2) vieni su vienu, kiti su kitu, pvz.: *damba, pylimas* PolŽ 80 ir *piltinė damba* [!] PolŽ 80, *aptveriamoji damba* PolŽ 80, *fašininė damba* PolŽ 80, *filtruojanti damba* PolŽ 80, bet *apsemiamasis pylimas (vasarinis)* PolŽ 80, *apsauginis pylimas* PolŽ 80, *neapsemiamasis pylimas (žieminis)* PolŽ 80, *išilginis pylimas* PolŽ 80, *srovę nukreipiantis pylimas* PolŽ 80³³; 3) vieni rūšiniai terminai pateikiami su abiem gimini-

³¹ Tai, matyt, pasakytina ir apie „Fizikos terminų žodyno“ bei „Chemijos žodyno“ sinonimų pateikimą skliausteliuose po lygybės ženkle. „Fizikos terminų žodyno“ pratarinėje pažymima: „Skiausteliuose po lygybės ženklo išspausdinti pakaitalai, kurie, komisijos nuomone, gali būti taip pat vartojami“ (p. 3). Vis dėlto šitokia technika, kaip jau buvo sakyta (žr. išn. 14), labai netobula.

³² Nors retkarčiais panašūs naujadarai pateikiami atvirkštine tvarka, pvz.: *vandensvydis, hidromonitorius* „гидромонитор“ PolŽ 67; *kasvietė, duobė, durpduobė, karjeras* „карьер“ PolŽ 135; *tieslė, ruletė* „рулетка“ PolŽ 366.

³³ Ir dar *krantinė užtvanka* PolŽ 280, nors *užtvanka* prie gimininių terminų nepateikta.

niniais, kiti — tik su pirmuoju, pvz.: *stadija*, *būklė* PolŽ 401 ir *galinė stadija*, *galinė būklė* PolŽ 401, *pradinė stadija*, *pradinė būklė* PolŽ 401, bet *tarpinė stadija* PolŽ 401, *tampri plastinė stadija* PolŽ 401. Kaip šalinti šį rūšinių ir gimininių terminų pateikimo neatitikimą — ar keičiant gimininių, ar rūšinių pateikimo būdą — galima svarstyti, bet toks jis likti negali.

3. Trečiasis tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų pateikimo būdas yra jų nelygus susiejimas ($A \rightarrow B$ ir B , arba A, B ir B). Pvz.:

deklinacija (= *nukrypimas*) FTŽ₁ 16, bet tik *nukrypimas* FTŽ₁ 63; *transmutacija* (= *virtimas*) FTŽ₁ 97, bet tik *virtimas* FTŽ₁ 101; *trekas* (= *takas*) FTŽ₁ 97, bet tik *takas* FTŽ₁ 92; *korespondencijos principas* (= *atitikimo principas*) FTŽ₁ 49, bet tik *atitikimo principas* FTŽ₁ 9; *reostatas* (= *varžynas*) FTŽ₁ 77, bet tik *varžynas* FTŽ₁ 100; atvirkštine tvarka: *sunkusis vardenilis* (= *deuteris*) FTŽ₁ 88, bet tik *deuteris* FTŽ₁ 16; *nelaidininkas* (= *izoliatorius*) FTŽ₁ 63, bet tik *izoliatorius* FTŽ₁ 39; *dengimas* (= *ekranavimas*) FTŽ₁ 16, bet tik *ekranuoti* FTŽ₁ 21;

diskriminacija, *išskyrimas* FTŽ₂ I 116, bet tik *išskyrimas* FTŽ₂ I 19; *inversija*, *apgėžimas*³⁴ FTŽ₂ I 241, bet tik *apgėžimas* FTŽ₂ I 19; *lupa*, *didinamasis stiklas* FTŽ₂ I 418, bet tik *didinamasis stiklas* FTŽ₂ II 778; *detonatorius*, *sprogdiklis* FTŽ₂ I 102, bet tik *sprogdiklis* FTŽ₂ II 754; *koreliacija*, *sąryšis* FTŽ₂ I 343, bet tik *sąryšis* FTŽ₂ II 644; atvirkštine tvarka: *nelaidininkas*, *izoliatorius* FTŽ₂ II 486, bet tik *izoliatorius* FTŽ₂ I 263;

termaksas (= *suodžiai*) ChŽ 277, bet tik *suodžiai* ChŽ 266; atvirkštine tvarka: *vieninė medžiaga* (= *elementas*) ChŽ 300, bet tik *elementas* ChŽ 87; *likutis* (= *radikalas*, *grupė*) ChŽ 168, bet tik *radikalas* (= *grupė*) ChŽ 233 ir *grupė* ChŽ 113; taip pat: *antidotas* — žr. *priešnuodis* ChŽ 28, bet tik *priešnuodis* ChŽ 229; *lignitas* — žr. *rusvosios anglys* ChŽ 168, bet tik *rusvosios anglys* ChŽ 242; *polihidrinė rūgštis* — žr. *daugiavandenilė rūgštis* ChŽ 225, *polivandenilė rūgštis* — žr. *daugiavandenilė rūgštis* ChŽ 226, bet tik *daugiavandenilė rūgštis* ChŽ 69; atvirkštine tvarka: *sprogstamoji medvilnė* — žr. *nitroceliuliozė* ChŽ 257, bet tik *nitroceliuliozė* ChŽ 200; *raginukė* — žr. *amfibolas* ChŽ 234, bet tik *amfibolas* ChŽ 20; *rago sidabras* — žr. *kerargiritas* ChŽ 234, bet tik *kerargiritas* ChŽ 148; *žemės alyva* — žr. *nafta* ChŽ 305, bet tik *nafta* ChŽ 188; *jūrų puta* — žr. *steatitas* ChŽ 133, bet tik *steatitas* ChŽ 259; *pragara akmuo* — žr. *sidabro nitratas* ChŽ 227, bet tik *sidabro nitratas* ChŽ 249; *medaus akmuo* — žr. *melitas* ChŽ 175, bet tik *melitas* ChŽ 176; *mėlynasis akmenėlis* — žr. *vario sulfatas* ChŽ 176, bet tik *vario sulfatas* ChŽ 299; *lekiantysis spiritas* — žr. *amonio hidroksidas* ChŽ 165, bet tik *amonio hidroksidas* ChŽ 24; *sūdomoji druska* — žr. *natrio chloridas* ChŽ 264; *valgomoji druska* — žr. *natrio chloridas* ChŽ 295, bet tik *natrio chloridas* ChŽ 190; *angliškoji druska* — žr. *magnio sulfatas* ChŽ 27, *karčioji druska* — žr. *magnio sulfatas* ChŽ 145, bet tik *magnio sulfatas* ChŽ 172³⁵;

³⁴ Bene geriau pakeisti abstraktesniu galūnės vediniu — *apgrąža*, nes *apgėžimas* reiškia daugiau veiksmo pavadinimą.

³⁵ Dalis šių „Chemijos žodyno“ pavyzdžių yra ypatingi: skirtingi sinonimų poros nariai priklauso skirtingoms terminijoms, pvz.: *lignitas* — chem., *rusvosios anglys* — geol., arba vienas narys yra terminas, kitas neterminas, pvz.: *vario sulfatas* — *mėlynasis akmenėlis*, *magnio sulfatas* — *karčioji druska*. Kai kurie tyrinėtojai šitokius sinonimus vadina ekvivalentais ir nelaiko jų sinchroninės terminologijos objektu (žr. В. М. Лейчик, Термины-синонимы, дубликаты, эквиваленты, варианты, Актуальные проблемы лексикологии и словообразования, вып. II, Новосибирск, 1973, p. 105–106).

bandažas (rato), ratlankis „бандаж“ PolŽ 21, bet tik *ratlankis* „обод“ PolŽ 233; *propeleris, sraigtas* „пропеллер“ PolŽ 329, bet tik *sraigtas* (l.) „винт“ PolŽ 45; *rezervas, atsarga* „резерв“ PolŽ 357, bet tik *atsarga* „запас“ PolŽ 110; atvirkštine tvarka: *raštas, ornamentas* „узор“ PolŽ 452, bet tik *ornamentas* „орнамент“ PolŽ 246; *atsvaras, balansyras* „противовес“ PolŽ 331, bet tik *balansyras* „балансир“ PolŽ 20; (*kelio*) *pralaida, viadukas* „путепровод“ PolŽ 336, bet tik *viadukas* „виа-дук“ PolŽ 44; *laivyba, navigacija* „кораблевождение“ PolŽ 156, bet tik *navigacija* „навигация“ PolŽ 210; *vandens šildytuvas, ekonomaizeris* „водоподогреватель“ PolŽ 49, bet tik *ekonomaizeris* „экономайзер“ PolŽ 508³⁶.

Logiškai galvojant, toks pateikimo būdas turėtų reikšti, kad du kartus duodamas terminas būtų teiktinesnis (vienais atvejais jis yra tarptautinis, kitais lietuviškas). Šituo galima neabejoti, kai sinonimams susieti vartojamas lygybės ženklas arba nuoroda žr.³⁷ Tačiau naujojo „Fizikos terminų žodyno“ projekte, lygybės ženklo atsisakius ir jį pakeitus kableliu (abipusiškai siejamų sinonimų pateikimui tai tinka, plg. išn. 14), pateikimo technika pasidarė klaidinanti: po kabelio duodamas sinonimas atrodytų mažiau teiktinas. Bet tai tėra technikos netobulumas. Kad teiktinesnis yra tas sinonimas, kuris duodamas du kartus (sykį po kabelio, antrą – atskirai), patvirtina ir rūšinių terminų pateikimo tvarka. Pavyzdžiui, prie *aktyvacija, sužadinimas* FTŽ₂ I 7 nėra nė vieno rūšinio termino – visi pateikti prie *sužadinimas* FTŽ₂ II 808 – 809, prie *jėgomatis, dinamometras* FTŽ₂ P 20 – nė vieno, visi – prie *dinamometras* FTŽ₂ I 113. Todėl ir gimininių terminų pateikimo tvarką reikėtų pakeisti nuorodine, pvz.: *aktyvacija* žr. *sužadinimas, jėgomatis* žr. *dinamometras* ir pan.

Tiesa, rūšiniai terminai kartais pateikiami dviejose vietose: vienoje – vieni, kitoje – kiti. Pavyzdžiui, prie *tuštuma, vakuumas* FTŽ₂ II 904 duodama tik

³⁶ Kartais Politechnikos terminų žodyne tarptautinio ir lietuviškojo sinonimų poros nario eilės tvarka nepriklauso nuo rusiškų atitikmenų. Pvz.:

impregnavimas, mirkymas „пропитывание“ PolŽ 329, bet tik *impregnavimas* „импрегнирование“ PolŽ 123; *autokaras, autovežimėlis* „автотележка“ PolŽ 11, bet tik *autokaras* „автокар“ PolŽ 10; *garvežys, lokomotyvas* „локомотив“ PolŽ 179, bet tik *garvežys* „паровоз“ PolŽ 264.

Beje, *garvežys* ir *lokomotyvas*, kaip tapatūs sinonimai pateikiami ir kitur – „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (II pap. Id., Vilnius, 1972) *garvežys* aiškinamas „garo varoma geležinkelio mašina; lokomotyvas“ (geriau buvo I Id., Vilnius, 1954 – „<...> ; garinis lokomotyvas“), o *lokomotyvas* – „garvežys“; didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ *garvežys* – „lokomotyvas“ (t. III, Vilnius, 1956), o *lokomotyvas* – „garvežys“ (t. VII, 1966) – jau seniai tokie nėra. Tai buvo adekvatūs terminai tol, kol, be *garvežių*, kitokių *lokomotyvų* nebuvo. Atsiradus *motorvežiui, elektrovežiui, turbovežiui* ir kt., *lokomotyvas* tapo gimininiu terminu (kaip semantiškai nespecifikuotas), o *garvežys* (kaip semantiškai specifikuotas) – rūšiniu (kaip ir *motorvežis, elektrovežis, turbovežis*). Žr. taip pat J. Klimavičius, Nuo *garvežio* ir *sunkvežimio* iki *elektrovežio* ir *pienvežio*, „Kalbos kultūra“, 26, Vilnius, 1974, p. 21.

³⁷ „Chemijos žodyne“, kaip matyti iš jau cituotų pavyzdžių, nuoroda žr. dažniausiai lietuviški buitiniai pavadinimai nukreipiami į tarptautinę chemijos nomenklatūrą. Panašiai ši nuoroda vartojama ir nelietuviškos kilmės buitiniams ar prekybiniais, techniniams pavadinimams nukreipti į cheminius, pvz.: *superis* – žr. *superfosfatas* ChŽ 305, bet tik *superfosfatas* ChŽ 266. Kartais šitai daroma aprašomuoju būdu, pvz.: *cukrelis* – žr. *sacharinas* ChŽ 68, *sacharinas* – prekybinis kristalozės pavadinimas ChŽ 243, bet tik *kristalozė* (tik ji kažkodėl aiškinama *idem per idem* – tirpus sacharinas) ChŽ 159; *spiritas* – techninis alkoholio pavadinimas ChŽ 257, bet tik *alkoholiai* ChŽ 19 [nors *medžio spiritas* – žr. *metilo alkoholis* ChŽ 175, be to, *metilo alkoholis* (= *metanolis*) ChŽ 180, o *metanolis* (= *metilo alkoholis*) ChŽ 178].

Toričelio tuštuma FTŽ₂ II 904, o visi kiti — prie vakuumas FTŽ₂ II 912 — 913, prie varžas, rezistorius FTŽ₂ II 928 — spausdintinis varžas FTŽ₂ II 929, vielinis varžtas FTŽ₂ II 929 ir anglinis varžas, anglinis rezistorius FTŽ₂ II 928, o prie rezistorius — plėvelinis rezistorius FŽT₂ II 616. Čia pastaruoju atveju su teiktinesniu rezistorius rūšinių terminų pateikta mažiau negu su mažiau teiktinu varžas. Panašiai yra ir lūžimo, lūžio, refrakcijos FTŽ₂ I 418 ir refrakcijos FTŽ₂ II 607 atveju, tik čia priedo dar dalis rūšinių terminų kartojasi abiejose vietose; atmosferinis lūžimas FTŽ₂ II 418, atominis lūžimas FTŽ₂ I 418, bangų lūžimas FTŽ₂ I 418, branduolinis lūžimas FTŽ₂ I 418, dvejopas lūžimas FTŽ₂ I 419, elektroninis lūžimas FTŽ₂ I 419, garso lūžimas FTŽ₂ I 419, spindulių lūžimas FTŽ₂ I 419, šviesos lūžimas FTŽ₂ I 419, be to, molekulinis (molinis) lūžimas, molekulinė refrakcija FTŽ₂ II 419, chromatinis lūžimas, chromatinė refrakcija FTŽ₂ I 419, kūginis (koninis) lūžimas, kūginė refrakcija FTŽ₂ I 419, specifinis lūžimas, specifinė refrakcija FTŽ₂ I 419 ir atmosferinė refrakcija FTŽ₂ II 607, atominė refrakcija FTŽ₂ II 607, molekulinė refrakcija FTŽ₂ II 607. Pirmuoju atveju toks rūšinių terminų išdėstymas dviejose vietose gal neprieštarautų jų gimininių narių pateikimui su nuoroda žr. — tuštuma žr. vakuumas. Tačiau lūžį ir refrakciją reikėtų veikiau traktuoti (ir pateikti) kaip tapačius sinonimus. Varžas ir rezistorius turėtų pasikeisti vietomis: rezistorius žr. varžas.

Vadinasi, reikia konstatuoti, kad tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų pateikimo būdų diferenciacija dar nėra tobula; ji ne visiškai sutampa su realia sinonimikos tipologija. Tarptautiniai ir lietuviškieji sinonimai gali būti arba visiškai tapačių leksinių reikšmių — absoliutieji sinonimai (I. $A=B$), arba vienas narys gali būti siauresnės reikšmės arba vartosenos — daliniai sinonimai (II. $A \neq B$: $A > B$ arba $A < B$). Kada vienas iš tarptautinių ir lietuviškųjų terminų poros narių yra visiškai neteiktinas, nevartotinas, nereikalingas ar negalimas, tai jie jau ir sinonimais nelaikytini (III. $A \rightarrow B$ arba $B \rightarrow A$). Lietuvių terminografijoje, kaip matėme, vartojami irgi 3 tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų pateikimo būdai, tačiau jie ne visiškai sutampa su minėta šių porų hierarchija. Iš esmės geras yra tik I grupės sinonimų porų pateikimas I būdu. III grupę atitinkančio pateikimo būdo mūsų terminografijoje kaip ir nėra [turėtų būti su pažyma *ntk.* (= neteiktinas) ir nuoroda lygybės ženklui į teiktiną]. O II ir III pateikimo būdai iš esmės apima tik vieną II grupę [šiam reikalui reikėtų pasilikti tik III būdą (bet tik su nuoroda žr.), o II būdo visai atsisakyti]. Pagaliau, kiekvienas rimtas terminografijos veiklas turėtų pasirūpinti ir tarptautinių bei lietuviškųjų sinonimų pateikimo tvarkos paaiškinimu, kad skaitytojui jos nereikėtų šifruoti ar subjektyviai interpretuoti ir abejoti.

SINONIMŲ PATEIKIMO NEVIENODUMAI

Rūšiniai terminai su sinoniminiais (tarptautiniu ir lietuviškuoju) determinantais (dažniausiai būdvardiniais, rečiau daiktavardžio kilmininko) tame pačiame giminiinio termino lizde paprastai pateikiami tik vieną kartą ($a \rightarrow bX$, arba a, bX), tik „Fizikos terminų žodyne“, retkarčiais ir jo naujojo leidimo projekte duodami dviejose vietose alfabetiškai ($a \rightarrow bX$ ir $b \rightarrow aX$, arba a, bX ir b, aX ; arba $aX \rightarrow bX$ ir $bX \rightarrow aX$, arba aX, bX ir bX, aX). Pvz.: sferinė (= rutulinė) banga FTŽ₁ 11 ir rutulinė (= sfe-

rinė) banga FTŽ₁ 11 arba sferinė banga, rutulinė banga FTŽ₂ I 50 ir rutulinė banga, sferinė banga FTŽ₁ 50. Tačiau naujojo leidimo projekte dažniausiai jie duodami vieną kartą, matyt, paisant daugiau ne teorinių sinonimų adekvatumo ar neadekvatumo prielaidų, o praktinių (patogumo, taupumo) poreikių. Tik kartais su skirtingais gimininiais terminais sinoniminiai rūšiniai determinantai pateikiami skirtinga eilės tvarka ($a \rightarrow bX$, bet $b \rightarrow aY$, arba a , bX , bet b , aY ; arba $aX \rightarrow bX$, bet $bY \rightarrow aY$, arba aX , bX , bet bY , aY). Pvz.: santykinis greitis, reliatyvinis greitis FTŽ₂ I 214, santykinė, reliatyvi deformacija FTŽ₂ I 90, bet reliatyvinis judėjimas, santykinis judėjimas FTŽ₂ I 281. Kodėl vienu atveju pirmasis yra lietuviškas, kitu tarptautinis determinantas, nelabai aišku.

Nagrinėjant pasikartojančių rūšinių determinantų sinonimiją (tarptautinių terminų ir jų lietuviškų atitikmenų poras), reikia konstatuoti gausius tų pačių porų pateikimo nevienodumus. Dažniausiai su vienais gimininiais terminais pateikiama sinoniminė rūšinių determinantų pora, o su kitais – tik vienas jos narys ($a \rightarrow bX$ ir $b \rightarrow aX$, arba $a \rightarrow bX$, arba $a \rightarrow bX$ ir bX , bet tik aY , arba bY ; arba $aX \rightarrow bX$ ir $bX \rightarrow aX$, arba $aX \rightarrow bX$, arba $aX \rightarrow bX$ ir bX , bet tik aY , arba bY). Pvz.:

gravitacija (= visuotinė trauka) FTŽ₁ 33 ir visuotinė trauka FTŽ₁ 97, – gravitacinė (= visuotinės traukos) energija FTŽ₁ 25 ir traukos (= gravitacinė) energija FTŽ₁ 25, visuotinės traukos (= gravitacijos) jėga FTŽ₁ 40, gravitacinė (= visuotinės traukos) konstanta FTŽ₁ 48, bet tik gravitacijos konstanta FTŽ₁ 33, gravitacijos dėsnis FTŽ₁ 33, gravitacijos potencialas FTŽ₁ 33, 71, gravitacijos laukas FTŽ₁ 33, 53;

degeneracija (= išsigimimas) FTŽ₁ 16 ir išsigimimas (= degeneracija) FTŽ₁ 38, – išsigimusi (= degeneruota) sistema FTŽ₁ 80, bet tik degeneruotas FTŽ₁ 16;

degeneracija, išsigimimas FTŽ₂ I 91 ir išsigimimas FTŽ₂ I 254, – degeneruotas, išsigimęs FTŽ₂ I 91 ir išsigimęs FTŽ₂ I 254, – išsigimęs, degeneruotas būvis FTŽ₂ I 60, bet tik neišsigimęs būvis FTŽ₂ I 61; neišsigimusios, nedeGeneruotos dujos FTŽ₂ I 124, bet tik išsigimusios dujos FTŽ₂ I 124, tik išsigimusi(oji) funkcija FTŽ₂ I 186;

perturbacija (su)trikdymas FTŽ₂ II 537 ir trikdymas, perturbacija FTŽ₂ II 892, – perturbacijų metodas, trikdymų metodas FTŽ₂ II 453, perturbacijų, trikdymų vektorius FTŽ₂ II 935, bet tik perturbuojantis poveikis FTŽ₂ II 563;

koincidencija (= sutapimas) FTŽ₁ 47, koincidencija, sutapimas FTŽ₂ P 24 ir sutapimas FTŽ₂ II 807, taip pat antisutapimas, antikoincidencija FTŽ₂ I 18, – koincidencijų metodas, sutapimų metodas FTŽ₂ II 451, sutapimų spektroskopija, koincidencijų spektroskopija FTŽ₂ II 740, bet tik sutapimų spektrometrija FTŽ₂ II 738;

homogeniškumas, vienalytiškumas FTŽ₂ I 225 ir vienalytiškumas, homogeniškumas FTŽ₂ II 944, – homogeninis, vienalytis FTŽ₂ I 225, – homogeninė, vienalytė erdvė FTŽ₂ I 162, homogeninis, vienalytis kūnas FTŽ₂ I 362, homogeninis laukas, vienalytis laukas FTŽ₂ I 379, vienalytė, homogeninė deformacija FTŽ₂ I 91, vienalytė, homogeninė aplinka FTŽ₂ I 23, bet tik homogeninės koordinatės FTŽ₂ I 341, vienalytės dujos FTŽ₂ I 125;

elastingumas (= tamprumas) FTŽ₁ 21 ir tamprumas (= elastingumas) FTŽ₁ 92, elastingumas, tamprumas FTŽ₂ I 141 ir tamprumas, elastingumas FTŽ₂ II

835, – *elastingumo koeficientas, tamprumo koeficientas* FTŽ₂ I 313, bet tik *elastingumo koeficientas* FTŽ₁ 46; *elastingas* FTŽ₁ 21 ir *tamprus (=elastingas)* FTŽ₁ 92, – *elastingoji (=tamproji) deformacija* FTŽ₁ 16, bet tik *elastingieji svyravimai* FTŽ₁ 89;

selektyvumas, išrankumas FTŽ₂ III 654, taip pat *selektorius, rinkiklis* FTŽ₂ II 655, – *selektyvi(oji) absorbcija, išrinktinė absorbcija* FTŽ₂ I 2, bet tik *selektyvus(is) absorbentas* FTŽ₂ I 3, *selektyvinė sistema* FTŽ₂ II 675, *selektyvus(is) stiprintuvas* FTŽ₂ II 785;

selektyvus (=atrakinis) ChŽ 246 ir *atrakinis* – žr. *selektyvus, selektyvinis* ChŽ 35, bet tik *selektyvi absorbcija* ChŽ 246, *selektyvi asimiliacija* ChŽ 246, *selektyvi fermentacija* ChŽ 246, *selektyvi flotacija* ChŽ 246, *selektyvi katalizė* ChŽ 246, *selektyvi reakcija* ChŽ 246, *selektyvus reagentas* ChŽ 246, *selektyvus tirpiklis* ChŽ 246, *selektyvus veikimas* ChŽ 246, *selektyvus vilgymas* ChŽ 246, pagaliau, tik *selektyvumas* ChŽ 246; tik *selektyvumas* PolŽ 119, 376, tik *selektyvinė absorbcija* PolŽ 291;

parcialinis (=dalinis) FTŽ₁ 67 ir *dalinis (=parcialinis)* FTŽ₁ 15, bet tik *parcialinis slėgimas* FTŽ₁ 82;

lokalinis, vietinis FTŽ₂ I 418, – *vietinis (lokalinis) maksimumas* FTŽ₂ II 423, *vietinis pagreitis, lokalinis pagreitis* FTŽ₂ II 515, bet tik *lokalinis parametras* FTŽ₂ II 523;

spontaninis – žr. *savaiminis* ChŽ 257, – *spontaninė kristalizacija* – žr. *savaiminė kristalizacija* ChŽ 257 ir *savaiminė kristalizacija* ChŽ 257; *savaiminis, spontaninis* FTŽ₂ 645, – *savaiminis išimagnetinimas, spontaninis išimagnetinimas* FTŽ₂ I 243, *savaiminė jonizacija, spontaninė jonizacija* FTŽ₂ I 276, *savaiminė kristalizacija, spontaninė kristalizacija* FTŽ₂ I 356, *savaiminė magnetostrikcija, spontaninė magnetostrikcija* FTŽ₂ II 420, bet tik *spontaninis dalijimasis* FTŽ₂ 78, *spontaninė emisija* FTŽ₂ I 154, *spontaninis išbarstymas* FTŽ₂ I 247, *spontaninis spinduliavimas* FTŽ₂ II 751, *spontaninis šuolis* FTŽ₂ II 828;

lyginamasis, specifinis PolŽ 451, – *lyginamasis svoris, specifinis svoris* PolŽ 42, 451, bet tik *specifinė šiluma* PolŽ 425, *santykinis tūris* PolŽ 237;

lyginamasis klampumas (=specifinis klampumas) ChŽ 168, *lyginamasis našumas (=specifinis našumas)* ChŽ 168, *lyginamasis svoris (=specifinis svoris)* ChŽ 168 ir *specifinis svoris (=lyginamasis svoris)* ChŽ 256, *lyginamasis tūris (=specifinis tūris)* ChŽ 168, bet tik *specifinis laidumas* ChŽ 256, *specifinis paviršius* ChŽ 256, *specifinė šiluma* ChŽ 256;

bet tik *specifinis krūvis* FTŽ₁ 50, *specifinis laidumas* FTŽ₁ 52, 83, *specifinė masė* FTŽ₁ 83, *specifinis svoris* FTŽ₁ 83, 90, *specifinė šiluma* FTŽ₁ 90, *specifinis tūris* FTŽ₁ 98, *specifinė varža* FTŽ₁ 83, 100;

specifinis svoris, lyginamasis svoris FTŽ₂ II 816, *specifinė šiluma, lyginamoji šiluma* FTŽ₂ 825, bet tik *specifinė absorbcija* FTŽ₂ I 3, *specifinė adsorbcija* FTŽ₂ I 5, *specifinis aktyvumas* FTŽ₂ I 7, *specifinė dispersija* FTŽ₂ I 118, *specifinė dozė* FTŽ₂ I 120, *specifinė drėgmė* FTŽ₂ I 122, *specifinė emisija* FTŽ₂ I 154, *specifinė energija* FTŽ₂ I 160, *specifinis galingumas* FTŽ₂ I 190, *specifinė jonizacija* FTŽ₂ I 276, *specifinis krūvis* FTŽ₂ I 360,

specifinis laidumas FTŽ₂ I 371, *specifinis lūžimas*, *specifinė refrakcija* FTŽ₂ I 419, *specifinis tūris* FTŽ₂ II 904³⁸;

natūralus, *gamtinis* FTŽ₂ II 484, bet tik *natūralusis radioaktyvumas* FTŽ₂ II 591;

bet tik *natūrali derva* ChŽ 193, *natūrali trąša* ChŽ 193, *natūrali žaliava* ChŽ 193, tik *gamtinės dujos* ChŽ 104, *gamtinė soda* ChŽ 104;

rotacinė (= sukimosi) energija FTŽ₁ 25 ir *sukimosi (= rotacinė) energija* FTŽ₁ 25, bet tik *rotacinis siurblys* FTŽ₁ 78, 80, *rotacinė linija* FTŽ₁ 78, *rotacinis terminas* FTŽ₁ 95, *rotacinis spektras* FTŽ 78, 83;

virtualinis poslinkis, *tariamasis poslinkis* FTŽ₂ II 559, *tariamųjų poslinkių principas*, *virtualinių poslinkių principas* FTŽ₂ II 574, bet tik *virtualus(is) būvis* FTŽ₂ P 6, *virtualusis momentas* FTŽ₂ II 481, *virtualinė pora* FTŽ₂ II 558, *virtualinio darbo principas* FTŽ₂ II 575, *virtualinis procesas* FTŽ₂ II 581, *virtualinis reaktorius* FTŽ₂ II 606, *virtualinis šaltinis* FTŽ₂ II 821, *virtualinis šuolis* FTŽ₂ II 828, *virtualinė temperatūra* FTŽ₂ II 856, *virtualinė vertė* FTŽ₂ II 941;

nuolatinė poliarizacija, *permanentinė poliarizacija* FTŽ₂ II 554, *nuolatinis magnetizmas*, *permanentinis magnetizmas* FTŽ₂ II 419, bet tik *nuolatinis magnetas* FTŽ₂ I 418;

tolyginė masė, *ekvivalentinė masė* FTŽ₂ II 427, *lygiavertės matricos*, *ekvivalentinės matricos* FTŽ₂ II 435, bet tik *ekvivalentinė medžiaga* FTŽ₂ II 441;

stabilus(is), *pastovus(is) būvis* FTŽ₂ I 63, bet tik *nestabilusis būvis* FTŽ₂ I 61, *stabili(oji) dalelė* FTŽ₂ I 77, *stabilus(is) izotopas* FTŽ₂ I 265, *stabilus(is) judėjimas* FTŽ₂ I 281.

„Fizikos terminų žodyne“, pateikiant rūšinius terminus dviejose vietose – prie gimininio nario ir prie atskirai iškelto rūšinio determinanto, rūšiniai terminai kartais ir su tuo pačiu gimininiu terminu pateikiami vienu atveju su sinonimine determinantų pora, kitų – tik su vienu jos nariu ($a \rightarrow bX$ ir $b \rightarrow aX$, bet tik aX arba bX ; arba $aX \rightarrow bX$ ir $bX \rightarrow aX$, bet tik aX arba bX ; arba aX ir bX , bet tik $a \rightarrow bX$ arba $b \rightarrow aX$). Pvz.:

transliacinis (= slenkamasis) judėjimas FTŽ₁ 42 ir *slenkamasis (=transliacinis) judėjimas* FTŽ₁ 42, taip pat *transliacinis judėjimas (= slenkamasis judėjimas)* FTŽ₁ 97, bet tik *slenkamasis judėjimas* FTŽ₁ 82;

akustinė (= garso) banga FTŽ₁ 10 ir *garso (= akustinė) banga* FTŽ₁ 11, bet tik *garso bangos* FTŽ₁ 31;

liuminescencinė (= dienos šviesos) lempa FTŽ₁ 53 ir *dienos šviesos (= liuminescencinė) lempa* FTŽ₁ 53, bet tik *liuminescencinė lempa* FTŽ₁ 55;

šiluminis (= terminis) laidumas FTŽ₁ 52, bet tik *šiluminis laidumas* FTŽ₁ 91;

³⁸ Toks posūkiš, ypač naujojo „Fizikos terminų žodyno“ leidimo projekte, į lyginamojo vartojimo sferos susiaurinimą ar net jo eliminavimą kelia tam tikrą susirūpinimą. Nesigilinant į visą istoriją, galima tik prisiminti, jog mokyklinėje fizikoje, priešingai lyginamasis daug dažnesnis už specifinį. Panašiai yra ir bendruosiuose mūsų žodynuose, pavyzdžiui, *svoris* yra tik lyginamasis, o *specifinis* – tik *skonis*, *kvapas* („Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“, 1972). Beje, rusų kalboje vartojamas tik *удельный*. Žinoma, galima kelti klausimą dėl semantinio lyginamasis netikimo, bet lietuviškojo sinonimo reikmės tai nepašalina. Pavyzdžiui, būtų galima svarstyti, ar netiktų *santykinis* (plg. *santykinis tūris* „удельный объём“ PolŽ 237), arba *savitasis*, *ypatingasis*.

laminarinis (= *sluoksniuotas*) *tekėjimas* FTŽ₁ 93, bet tik *laminarinis* *tekėjimas* FTŽ₁ 52;

kohezija (= *sukibimas*) FTŽ₁ 47 ir prie jos *kohezijos jėga* FTŽ₁ 47; *sankaba*³⁹ FTŽ₁ 78 ir prie jos *sankabos jėga* FTŽ₁ 78, o prie jėga FTŽ₁ 40 – *sankabos* (= *kohezijos*) *jėga* FTŽ₁ 40.

Pati įdomiausia tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų pateikimo nevienodumų grupė yra tų pačių sinonimų porų pateikimas skirtinguose žodynuose skirtingais būdais (viename $A \rightarrow B$ ir $B \rightarrow A$, arba A, B ir B, A , kitame $A \rightarrow B$, arba A, B , trečiame $A \rightarrow B$, arba A, B ir B). Pvz.:

meridianas, dienovidinis FTŽ₂ II 446, bet *dienovidinis, meridianas* „меридиан“ PolŽ 192;

starteris, paleidiklis FTŽ₂ II 775, bet *starteris, paleidiklis* „пускатель“ PolŽ 336 ir *paleidiklis* „стартер“ PolŽ 405;

korekcija, pataisa FTŽ₂ I 343 ir *pataisa* FTŽ₂ II 528, bet *korekcija, ištaisymas*⁴⁰ PolŽ 158;

rūgimas (= *fermentacija*) ChŽ 241 ir *fermentacija* ChŽ 94, bet tik *rūgimas, fermentavimas, fermentacija* PolŽ 32;

biuskas – žr. *svėrimo stiklelis* ChŽ 49 ir *svėrimo stiklelis* ChŽ 267, bet tik *sveriamasis stiklelis, indelis* „бюкс“ PolŽ 35;

pelkių dujos – žr. *metanas* ChŽ 213 ir *metanas* ChŽ 178, bet *metanas, pelkių dujos* „метан“ PolŽ 193 ir *metanas, pelkių dujos* „болотный газ“ PolŽ 62;

pieno cukrus (= *laktozė*) ChŽ 217 ir *laktozė* (= *pieno cukrus*) ChŽ 163, bet *pieno cukrus, laktozė* PolŽ 369; *vaisių cukrus* (= *fruktozė*) ChŽ 294 ir *fruktozė* (= *vaisių cukrus*) ChŽ 101, bet *vaisių cukrus* PolŽ 370 ir *fruktozė* PolŽ 471; *salyklo cukrus* (= *maltozė*) ChŽ 243 ir *maltozė* (= *salyklo cukrus*) ChŽ 173, bet tik *salyklo cukrus* PolŽ 370;

homogeninis (= *vienalytis*) FTŽ₁ 34; *homogeninis, vienalytis* FTŽ₂ I 225 (taip pat *homogeniškumas, vienalytiškumas* FTŽ₂ I 225 ir *vienalytiškumas, homogeniškumas* FTŽ₂ II 944);

homogeninis „vienodas“ ChŽ 122 (ir *homogeninė katalizė* ChŽ 122, *homogeninė pusiausvyra* ChŽ 122, *homogeninė sistema* ChŽ 122, *homogeninės reakcijos* ChŽ 122, taip pat *homogeniškumas* „vienodumas“ ChŽ 122, nors *vienalyčiai kompleksai* ChŽ 300;

vienalytis, homogeniškas PolŽ 71 (taip pat *vienalytiškumas, homogeniškumas* PolŽ 71) ir *vienalytis, homogeniškas* PolŽ 239 (taip pat *vienodumas, vienaarūšiškumas, vienalytiškumas, homogeniškumas* PolŽ 239);

heterogeninis (= *nevienalytis*) FTŽ₁ 34; *heterogeninis* FTŽ₂ I 221 (taip pat *heterogeniškumas, įvairialytiškumas* FTŽ₂ I 221; *heterogeninis* „nevienodas, nevienalytis“ ChŽ 118), taip pat *heterogeninė katalizė* ChŽ 117, *heterogeninė pusiausvyra* ChŽ 117, *heterogeninė sistema* ChŽ 118, *heterogeninės reakcijos* ChŽ 118; *nevienalytis, heterogeninis* „гетерогенный“ PolŽ 66 ir *nevienalytis, hete-*

³⁹ Terminas *sukibimas* nelabai tinka dėl savo veiksminės reikšmės, bet ne visai priimtinas ir *sankaba*. Tai, kas savaime sukibę, geriau vadinti *sankiba*, o *sankaba* yra tai, kas sukabinta. Panašiai *adheziją* būtų galima lietuviškai *priekiba* pavadinti. Toks tradicinės balsei kaitos nepaisymas terminijoje dėl sąvokų diferenciacijos yra neišvengiamas. Taigi, fizikoje turėsime *sankiba* ir *priekiba*, o technikoje – *sankaba* ir *priekaba*.

⁴⁰ Žinoma, geriau *pataisa* (kaip FTŽ₂).

rogeniškas „неоднородный“ PolŽ 224 (taip pat *nevienalytiškumas, heterogeniškumas* „неоднородность“ PolŽ 224), taip pat *heterogeniškas, nevienalytis, skirtingas* „разнородный“ PolŽ 345 (taip pat *heterogeniškumas, nevienalytiškumas, įvairumas* „разнородность“ PolŽ 345)⁴¹.

Tokių pavyzdžių yra gerokai daugiau negu čia duota, nors negalima pasakyti, kad nebūtų ir vienodo tų pačių sinonimų porų pateikimo skirtinguose žodynuose. Pvz.:

motoras (= *variklis*) FTŽ₁ 62 ir *variklis* FTŽ₁ 99 (čia ir visi rūšiniai); *motoras, variklis* FTŽ₂ II 482 ir *variklis* FTŽ₂ II 920 (čia ir visi rūšiniai); *variklis, motoras* PolŽ 205 (čia ir visi rūšiniai, tačiau vieni su vienu gimininiu terminu, kiti – su kitu: *generatorius* – *variklis, variklis su pripūtimu*, bet *sparninis motoras, pakabinamasis motoras*) ir *variklis* PolŽ 81;

derivatai – žr. *dariniai* ChŽ 72 ir *dariniai* ChŽ 68; *darinys, derivatas* PolŽ 87 ir *darinys* PolŽ 326;

ekstraktas (= *ištrauka*) ChŽ 85 ir *ištrauka* (= *ekstraktas*) ChŽ 128 [nors *vandeni- nė ištrauka* (*ekstraktas*) ChŽ 297, bet tik *sausasis ekstraktas* ChŽ 245]; *ekstraktas, ištrauka* PolŽ 509 [nors tik *salyklinis ekstraktas* PolŽ 509] ir *ištrauka, ekstraktas* (3.) PolŽ 61.

Rūšinių terminų sinonimijos pateikimo nevienodumus dar galima laikyti techniniais svyravimais, požiūrio nenuoseklumu. Tačiau tų pačių sinonimų porų nevienodą pateikimą, skirtinguose žodynuose, žiūrint konsekventiškai, reikia vertinti arba kaip skirtingo jų sinonimiškumo laipsnio traktavimą, arba kaip nevykusį pateikimo būdų taikymą, jų painiojimą ir net tų būdų diferenciacijos nepagrįstumą.

SEPARATINĖ SINONIMIJA IR NEEKVIVALENTINĖ POLISEMIJA

Viena didžiausių tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų pateikimo terminografijoje bėdų, iš tikrųjų priklausanti ne nuo pateikimo ir jo sistemos trūkumų, o nuo pačios terminijos netobulumo, yra sinonimų poros narių separatinė sinonimija arba jų neekvivalentinė polisemija. Ji pasireiškia tuo, kad (α) vienas tarptautinis terminas vienu atveju žodyne turi vienokį, kitu – kitokį lietuviškąjį atitikmenį arba, atvirkščiai, (β) du (ar daugiau) tarptautiniai – vieną lietuviškąjį sinonimą [α] *A, B*, bet *A, C*; [β] *A, B*, bet *B, C*, sudėtingesniais atvejais *A, B*, bet *B, C* ir *B, C, D*]. Pvz.:

α) *elastingumas* (= *tamprumas*) ChŽ 85 ir *tamprumas* (= *elastingumas*) ChŽ 273, bet *stangrumas* – žr. *elastingumas* ChŽ 258;

β) *proteinas* (= *baltymas*) ChŽ 230 ir *baltymas* ChŽ 40, bet *protaminai* (= *proteina*) ChŽ 230;

ureja – žr. *šlapalas* ChŽ 293, bet ir *karbamidas* – žr. *šlapalas* ChŽ 144 bei *šlapalas* (= *karbamidas*) ChŽ 269;

α) *poliravimas, gludinimas* „полировка“ PolŽ 302 ir *poliravimas, šveitimas, blizginimas* „лощение“ PolŽ 179;

⁴¹ Kartais ir tame pačiame žodyne vienos mikrosistemos terminai pateikiami nevienodai. Pvz.: *dvinaris, binomas* „двучлен“ PolŽ 84 ir *dvinaris, binomas* „бнном“ PolŽ 27, bet *daugianaris* „многочлен“ PolŽ 199 ir *polinomas, daugianaris* „полнном“ PolŽ 302; *sensibilizacija, jautrinimas* FTŽ₂ II 655 ir *jautrinimas, sensibilizacija* FTŽ₂ I 266 (taip pat ir FTŽ₁ 79 ir FTŽ₁ 39), bet *desensibilizacija, nujautrinimas* FTŽ₂ I 93.

β) *gembė, kronšteinas* (maš.). „кронштейн“ PolŽ 168 bei „хобот“ PolŽ 475 ir *konsolė, gembė* (stat.) „консоль“ PolŽ 153;

griovys, tranšėja „траншея“ PolŽ 438, *kiuvelas, griovelis* „кювет“ PolŽ 171 (be to, *griovys* „канава“ PolŽ 133, *kanalas* „канал“ PolŽ 132);

vedinimas, aeracija, ventiliacija „приветривание“ PolŽ 323 ir *ventiliacija, vedinimas* „вентиляция“ PolŽ 41 bei *aeravimas* PolŽ 19;

α) *gravitacinė energija, visuotinės traukos energija* FTŽ₂ I 157, *gravitacijos laukas, visuotinės traukos laukas* FTŽ₂ I 379 ir *gravitacinė masė, svarioji masė* FTŽ₂ II 426;

kosmosas, visata „космос, вселенная – cosmos – Universum, Weltall“ FTŽ₂ I 344, *visata* „вселенная – universe, world – Universum, Weltall“ FTŽ₂ II 958 ir *pasaulis* „мир – universe – Universum, Welt“ FTŽ₂ II 524;

glaudos efektas, pinčefektas FTŽ₂ I 132, *pinčefektas, siaurėjimo efektas* FTŽ₂ II 539 ir *sąsmauka, susiaurėjimas, pinčefektas* FTŽ₂ II 645;

β) *aglomeratas, telkinys* „агломерат, скопление – agglomerate, cluster – Agglomerat“ FTŽ₂ I 5 ir *telkinys, klasteris* „сгусток – cluster – Häufung“ FTŽ₂ P 34;

akordas, sąskambis FTŽ₂ I 6 ir *konsonansas, sąskambis* FTŽ₂ I 329⁴²;

manipuliacija, veiksma „манипуляция, действие – manipulation – Tasten“ FTŽ₂ II 423, *veiksma* „действие – action – Wirkung“ FTŽ₂ II 932, bet *operacija, veiksma* „операция, действие – operation – Operation“ FTŽ₂ II 501;

frakcinis, dalinis FTŽ₂ I 185, bet *dalinė banga, parcialinė banga* FTŽ₂ I 45;

girostatas, vilkelis „гиростат, волчок – gyrostat – Gyrostat, Kreisel“ FTŽ₂ I 204, bet *vilkelis, giroskopas* „гироскоп – gyroscope – Kreisel“ FTŽ₂ II 949 ir *giroskopas* „гироскоп – gyroscope – Kreisel, Gyroskop“ FTŽ₂ I 204.

Kartais lietuviško atitikmens dvireikšmiškumą atskleidžia tik jo aiškinimas (*A, B*, bet *A* „*C*“ arba *A, B* ir *C, B*). Pvz.:

purkštuvas, pulverizatorius „пульверизатор“ PolŽ 335 ir „разбрызгиватель“ PolŽ 342, bet *purkštuvas* ir „форсунка“ PolŽ 468;

griaučiai, fachverkas „фахверк“ PolŽ 464, *griaučiai* „скелет“ PolŽ 383 ir *ritės griaučiai* „каркас катушки“ PolŽ 135;

rafinacija, rafinavimas (=valymas) ChŽ 234 ir *valymas* ChŽ 295, bet *rektifikacija, rektifikavimas* „skysčio valymas, distiliuojant kolonoje“ ChŽ 237.

Tai yra patys paprasčiausi, lengviausiai pastebimi ir išpainiojami atvejai. Tačiau gana dažnai tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų galai su galais nesueina daug sudėtingiau: du tarptautinius terminus atitinka du lietuviški (*A₁B₁ – A₁, C₁, D₁* „*C₁*“ arba *A₁, B₁ – C₁, B₁, D₁*), du tarptautinius – trys lietuviški (*A₁, B₁ – C₁, A₁ „D₁“ – D₁, E₁*), du ar trys lietuviškus – penki ar šeši tarptautiniai (*A₁, B₁ – A₁ „C₁“ – D₁, A₁ – E₁, A₁ „F₁“ – G₁ „A₁₁“ – I₁ [„A ar A₁₁“] arba *A₁, B₁ – B₁, C₁ – D₁ „E₁, F₁“ – D₁₁ „E₁“ – E₁ – G₁ „B₁, C₁“ – F₁, I₁ „D₁“ – H₁ „D₁“*) ir pan. Pvz.:*

žemsemė, draga „драга“ PolŽ 95 ir *žemsemė, bageris, durpsemė* „barep“ PolŽ 19;

⁴² Būtų bene tiksliau *konsonansą* vadinti *darniuoju sąskambiu*.

viendeginis – žr. *monoksidas* ChŽ 300 ir *pusdeginis* – žr. *monoksidas*, *suboksid* ChŽ 232 ir *monoksidas* „oksidas, turintis vieną deguonies atomą – одноокись“ ChŽ 186;

kompresija, *suspaudimas* „сжатие – compression – Kompression“ FTŽ₂ I 324, bet *susitraukimas*, *kompresija* „сжатие – contraction – Kontraktion“ FTŽ₂ II 805, nors *kontrakcija* turi dar kitą sinonimą – (*su*)*trumpėjimas* „сокращение, сжатие – contraction – Kontraktion“ FTŽ₂ I 336;

keltuvas, *liftas* „подъёмник“ PolŽ 299, taip pat *liftas*, *keltuvas* „лифт“ PolŽ 178 (ir *orinis keltuvas*, *erliftis* „воздушный подъёмник“ PolŽ 299 bei *erliftas* PolŽ 516), *keltuvas* „фуникулёр“ PolŽ 472, *kėlimo kranas*, *keltuvas* „подъёмный кран“ PolŽ 163 ir *keltuvas*, *kėliklis* „грузоподъёмник“ PolŽ 77, *skrysčiai*, *kabamas keltuvas* „тали“ PolŽ 419; dar gerai, kad *domkrām* verčiamas *kėliklis*, *domkratas* PolŽ 94, о эскалатор – *eskalatorius* PolŽ 516;

transmutacija, *virtimas* „превращение, трансмутация – transmutation – Transmutation“ FTŽ₂ II 889, *virtimas* „превращение, переход – transition, transmutation – Übergang, Umwandlung, Transmutation“ FTŽ₂ II 956, bet *virtimas*, *konversija* „преобразование, переход – change, conversion – Umwandlung, Verwandlung“ FTŽ₂ II 958, *konversija* „конверсия – conversion – Konversion“ FTŽ₂ I 340; taip pat *kitimas* „изменение – change, variation, modification – Veränderung, Änderung“ FTŽ₂ I 308, *pokytis* „изменение – variation – „Änderung“ FTŽ₂ II 553 ir *variacija* „вариация – variation – Variation“ FTŽ₂ II 919; gal būt, čia priklauso ir *transformacija* „трансформация, преобразование – transformation – Transformation“ FTŽ₂ II 886 ir *modifikacija*, *atmaina* FTŽ₂ II 470 (plg. *alotropinis virtimas* FTŽ₂ II 956 ir *alotropinė modifikacija* FTŽ₂ II 470)⁴³ bei *moduliacija*, *moduliavimas* FTŽ₂ II 170 (plg. *fazės kitimas* FTŽ₂ I 308 ir *fazinė moduliacija* FTŽ₂ II 471);

osciliacija, *svyravimas* „осциляция, колебание – oscillation – Oscillation, Schwankung“ FTŽ₂ II 510, bet *svyravimas*, *švytavimas* „колебание – oscillation – Schwingung“ FTŽ₂ II 811, nors gyvoji kalba daro aiškų skirtumą tarp *svyravimo* ir *švytavimo*, taip pat ir *virpėjimo*, kurio Žodyne, deja, nėra – tik *vibracija* „вибрация – vibration – Vibration, Schwingung“ FTŽ₂ II 942, nors *virpesių* „колебания – oscillations, vibrations – Oszillationen, Schwingungen, Vibrationen“ FTŽ₂ II 950–955 pilna; beje, pažvelgę į *svyravimo* ir *virpesių* rūšinius terminus, rasime labai daug tapačių: *anharmoniniai svyravimai* FTŽ₂ II 811 ir *anharmoniniai virpesiai* FTŽ₂ II 950, *atsitiktiniai svyravimai* FTŽ₂ II 811 ir *atsitiktiniai virpesiai* FTŽ₂ II 951, *elipsiniai svyravimai* FTŽ₂ II 811 ir *elipsiniai virpesiai* FTŽ₂ II 951, *harmoniniai svyravimai* FTŽ₂ II 811 ir *harmoniniai virpesiai* FTŽ₂ II 952, *koherentūs (-tieji) svyravimai* FTŽ₂ II 812 ir *koherentiniai virpesiai* FTŽ₂ II 952, *laisvi(eji) svyravimai* FTŽ₂ II 812 ir *laisvieji virpesiai* FTŽ₂ II 952, *nesurišti(eji) svyravimai* FTŽ₂ II 812 ir *nesurištieji virpesiai* FTŽ₂ II 953, *pagrindiniai svyravimai* FTŽ₂ II 812 ir *pagrindiniai virpesiai* FTŽ₂ II 954, *parametriniai svyravimai* FTŽ₂ II 812 ir *parametriniai virpesiai* FTŽ₂ II 954, *parazitiniai svyravimai*

⁴³ Plg. taip pat *modifikacija* „elemento atmaina, turinti kitokias savybes“ ChŽ 184 ir *atmaina* „modifikacija, variantas“ ChŽ 35, taip pat *modifikacija*, *atmaina* „модификация“ PolŽ 200 ir *atmaina*, *modifikacija* PolŽ 345, nors *pakitimas*, *modifikacija* „видоизменение“ PolŽ 45.

FTŽ₂ II 812 ir *parazitiniai virpesiai* FTŽ₂ II 954, *periodiniai svyravimai* FTŽ₂ II 813 ir *periodiniai virpesiai* FTŽ₂ II 954, *priverstiniai svyravimai* FTŽ₂ II 812 ir *priverstiniai virpesiai* FTŽ₂ II 954, *relaksaciniai svyravimai* FTŽ₂ II 813 ir *relaksaciniai virpesiai* FTŽ₂ II 954, *rezonansiniai svyravimai* FTŽ₂ II 813 ir *rezonansiniai virpesiai* FTŽ₂ II 954, *savaiminiai svyravimai, autosvyravimai* FTŽ₂ II 813 ir *savaiminiai virpesiai, autovirpesiai* FTŽ₂ II 954, *savi(eji) svyravimai* FTŽ₂ II 813 ir *savi(eji) virpesiai* FTŽ₂ II 955, *sinusiniai svyravimai* FTŽ₂ II 813 ir *sinusiniai virpesiai* FTŽ₂ II 955, *skersiniai svyravimai* FTŽ₂ II 813 ir *skersiniai virpesiai* FTŽ₂ II 955, *slopinami(eji) svyravimai* FTŽ₂ II 813 ir *slopinami(eji) virpesiai* FTŽ₂ II 955, *sukami(eji) svyravimai* FTŽ₂ II 813 ir *sukami(eji) virpesiai* FTŽ₂ II 955, *tiesiniai svyravimai* FTŽ₂ II 814 ir *tiesiniai virpesiai* FTŽ₂ II 955, nors jie niekaip nesusieti; o koks skirtumas tarp *oscillatoriaus* „осциллятор – oscillator – Oszillator“ FTŽ₂ II 510 ir *vibratoriaus* „вибратор – vibrator – Vibrator, Schwinger, Oszillator“ FTŽ₂ II 942 – jie pateikti nesusieti, bet, kad jie yra tapatūs, rodytų ne tik vokiški atitikmenys, o ir kai kurie rūšiniai, pvz.: *Herco oscillatorius* „осциллятор Герца, вибратор Герца“ FTŽ₂ II 510 ir *Herco vibratorius* „вибратор Герца“ FTŽ₂ II 942; yra dar ir kitas svyravimas – *fliktuacija, kitimas* „колебание, изменение, флюктуация – variation, fluctuation – Schwankung“ FTŽ₂ II 818, žr. taip pat *fliktuacija* „флюктуация – fluctuation – Schwankung“ FTŽ₂ I 173, *kitimas* „изменение – change, variation, modification, – Veränderung, Änderung“ FTŽ₂ I 308, plg. kai kuriuos rūšinius: *metiniai svyravimai* „годовые вариации, годовые изменения“ FTŽ₂ II 814 ir *metinis kitimas* „годовое изменение“ FTŽ₂ I 309, *paros svyravimai* „суточные колебания, суточные изменения – diurnal variations“ FTŽ₂ II 814 ir *parinis kitimas* „суточное изменение – diurnal variation“ FTŽ₂ I 309; be to, angl. *variation* lietuviškai dar yra ir *variacija* FTŽ₂ II 919, o *modification* – ir *modifikacija, atmaina* FTŽ₂ II 470, nors tai, matyt, reiškia jau ką kita (žr. ankstesnį pavyzdį – *transmutacija*, ...);

dreifas, slinktis „дрейф – drift – Drift“ FTŽ₂ I 122 ir *slinktis* „смещение – displacement – Verschiebung, Erregung“ FTŽ₂ II 715; jų rūšiniai skirtingi, be to panašiai kaip *slinktis* aiškinamas ir *poslinkis* „смещение, сдвиг – displacement, shift, bias – Verschiebung“ FTŽ₂ II 558, bet jis turi kitą tarptautinį sinonimą: *transliacija, poslinkis* „трансляция, перемещение – translation – Translation“ FTŽ₂ II 889, plg. *nulio dreifas* FTŽ₂ I 122 ir *nulio poslinkis* FTŽ₂ II 559; yra dar ir *nuostūmis* „сдвиг – displacement – Verschiebung“ FTŽ₂ II 494⁴⁴ bei *šlytis* – „сдвиг“ (bet „torsion – Torsion, Drillung“) FTŽ₂ II 826;

juosta, zona „полоса, зона – band, zone – Band, Zone“ FTŽ₂ I 285, *juosta* „пояс – zone – Zone“ FTŽ₂ P 21, bet *zona, sritis* „зона, пояс – zone, region, range – Zone, Bereich“ FTŽ₂ II 960, *sritis* – „область, зона, диапазон – region, range, domain, area, zone – Bereich, Raum, Gebiet, Zone“ FTŽ₂ II 760 ir „зона, область – range, zone, area – Gebiet, Zone“ FTŽ₂ P 36; kaip rodo kitų kalbų atitikmenys, čia šliejasi ir *diapazonas* – „диапазон, область – gamut, range – Bereich, Umpfang (=Umfang)“ FTŽ₂ I 106 ir „диапазон – band – Band“ FTŽ₂ P 8 bei *ruožas, diapazonas* „участок, диапазон – range, region – Bereich, Band“ FTŽ₂ II 636, taip pat *intervalas, tarpas* „интервал, промежуток – interval – Intervall, Zwischenraum“ FTŽ₂ I 240, *intervalas* „интервал, проме-

⁴⁴ Plg. dar *perstūma* – žr. *poslinkis* ChŽ 217.

жуток — range (rūšiniuose ir: interval) — Bereich (rūšiniuose ir: Intervall)“ FTŽ₂ P 17 ir tarpas „зазор, промежуток, интервал, пространство — gap, interval, space, bound — Luft, Streche, Intervall, Raum“ FTŽ₂ II 840; didžioji dauguma rūšinių juostų FTŽ₂ I 285–288 ir FTŽ₂ P 21, zonų FTŽ₂ II 960–961, sričių FTŽ₂ II 760–766 ir FTŽ₂ P 36, diapazonų FTŽ₂ I 106 ir FTŽ₂ P 8, intervalų FTŽ₂ I 240 ir FTŽ₂ P 17 ir tarpų FTŽ₂ II 841 yra skirtingi, tačiau yra ir bendrų (ar panašių), pvz.: a) dažnių juosta, dažnių diapazonas „частотная полоса, диапазон частот — frequency band — Frequenzband“ FTŽ₂ I 285 (nors tik impulso dažnių juosta FTŽ₂ I 286, videodažnių juosta FTŽ₂ I 288), dažnių sritis, dažnių diapazonas „диапазон частот — frequency region — Frequenzbereich, Frequenzgebiet“ FTŽ₂ II 761 ir dažnių diapazonas „диапазон частот — frequency range — Frequenzbereich“ FTŽ₂ I 106; taip pat garso dažnių juosta FTŽ₂ I 285 ir garsinio dažnio diapazonas FTŽ₂ I 106; radijo dažnių juosta FTŽ₂ I 286 ir radijo dažnių sritis FTŽ₂ II 761; trumpųjų bangų sritis FTŽ₂ II 765 ir trumpųjų bangų diapazonas FTŽ₂ I 106; b) pereinamoji juosta „переходная зона — transition zone — Übergangszone“ FTŽ₂ I 287, šuolių zona, perėjimų zona „переходная зона — transition zone — Übergangsgebiet, Übergangszone, Übergangsschicht“ FTŽ₂ II 960 ir pereinama(oji) sritis „переходная зона — transition(al) area — Übergangszone“ FTŽ₂ II 764; c) spektrinė juosta, spektro juosta FTŽ₂ I 288, spektro sritis FTŽ₂ II 764 ir spektro intervalas FTŽ₂ I 240; d) didelio slėgio zona FTŽ₂ II 960 ir didelio slėgio sritis FTŽ₂ P 36; e) Briliuno zona FTŽ₂ II 960 ir Briliuno sritis (zona) FTŽ₂ II 761; f) „šalta“ zona, neradioaktyvi(oji) zona FTŽ₂ II 960 ir „šalta(oji)“ (neradioaktyvi) sritis (zona) FTŽ₂ II 765; g) draustinė (energijos) juosta FTŽ₂ I 286 ir draustinė sritis FTŽ₂ II 761.

Gana dažnai panašūs neatitikimai eina per kelis žodynus. Pvz.:

α) identifikavimas — žr. radimas ChŽ 123 ir radimas ChŽ 234, bet identifiкуoti, sutapdinti „отождествлять“ PolŽ 256;

atgaivinimas — žr. redukavimas ChŽ 34 bei gaivinimas — žr. redukcija ChŽ 103 ir redukavimas, redukcija „elektronų suteikimas, электрохиминio valentin-gumo mažinimas — восстановление“ ChŽ 236, bet redukcija, redukavimas, perskaičiavimas „приведение“ PolŽ 318;

krešėjimas — žr. koaguliacija ChŽ 158 ir koaguliacija, koaguliavimas „ко-loidų креšėjimas — коагуляция, свёртывание“ ChŽ 151, sutraukimas — žr. koaguliacija ChŽ 267, koaguliacija „коагуляция“ PolŽ 145, 1. krešėjimas, sutraukimas (maist.), 2. krešėjimas, koaguliacija (chem.) PolŽ 371;

refrižeratorius (= šaldytuvas) „охладитель, холодильник“ ChŽ 236, šaldytuvas, refrižeratorius „рефрижератор“ PolŽ 362, bet garintuvas, refrižeratorius „испаритель“ PolŽ 126, taip pat aušintuvas, šaldytuvas „холодильник“ PolŽ 476 ir aušintuvas „охладитель“ PolŽ 259;

stabilumas — žr. patvarumas ChŽ 258 bei patvarumas (=stabilumas) ChŽ 213, bet stabilumas, pastovumas „стабильность“ PolŽ 401 bei pastovumas (mech.), patvarumas, stabilumas PolŽ 460;

bazinis, pagrindinis PolŽ 20, bet šarminis (=bazinis) ChŽ 268 ir bazinis ChŽ 43;

*efektas, padarinys; reiškiny*s „эфект“ PolŽ 516 ir *efektas, reiškiny*s FTŽ₂ I 127 bei *reiškiny*s, *efektas* FTŽ₂ II 611;

dispersija, sklaida „дисперсия – dispersion, variance – Dispersion, Zerlegung“ FTŽ₂ I 117, *sklaida* „разброс, рассеяние – scatter, straggling – Streuung, Dispersion“ FTŽ₂ II 707 ir *skaida, dispersija* „дисперсия – dispersion – Dispersion, Zerlegung“ FTŽ₂ II 687, bet *išbarstymas, išsklaidymas* „рассеяние – scattering – Streuung“ FTŽ₂ I 245 (nors visų jų rūšiniai terminai skirtingi, tik *fono sklaida, foninė sklaida, foninis išbarstymas* FTŽ₂ II 707 pateikiami sinonimiškai) ir *dispergavimas, dispersija* „dalelių smulkinimas“ ChŽ 80;

atšvaitas (=reflektorius) FTŽ₁ 10, *atšvaitas, reflektorius* FTŽ₂ I 38 bei *reflektorius, atšvaitas* FTŽ₂ II 607, *reflektorius, atšvaitas* „рефлектор“ PolŽ 362, bet *reflektorius (=veidrodinis teleskopas)* FTŽ₁ 76, *reflektorius, veidrodinis teleskopas* FTŽ₂ II 607;

impedansas (=tariamoji varža) „импеданс, кажущееся сопротивление“ FTŽ₁ 35, taip pat *impedansas, tariamoji varža* „импеданс – impedanse, resistance apparent – Impedanz, Scheinwiderstand“ FTŽ₂ I 229 ir *tariama(oji) varža* „кажущееся сопротивление – apparent resistance – scheinbarer Widerstand, Scheinwiderstand“ FTŽ₂ I 928, bet *pilna varža, impedansas* „полное сопротивление – impedanse, generalized resistance – Impedanz, Scheinwiderstand“ FTŽ₂ II 927, taip pat *pilnoji varža, impedansas* „импеданс“ PolŽ 123, *pilnoji varža (impedansas)* „кажущееся сопротивление“ PolŽ 393, *pilnoji varža* „полное сопротивление“ PolŽ 394;

aktyvumas ChŽ 12 ir *veiklumas (=aktyvumas)* ChŽ 299, taip pat *aktyvacija, aktyvavimas* „medžiagos pavertimas veiklesne“ ChŽ 12 [ir *neaktyvumas (=neveiklumas)* ChŽ 193]; *aktyvus, aktyvinis, veiklus* PolŽ 12, bet *aktyvacija (sužadinimas)* FTŽ₂ I 7 ir *sužadinimas* FTŽ₂ II 808.

β) *pora* – žr. *akutė* ChŽ 227 bei *akutės* ChŽ 13, *akutė* „пора“ PolŽ 307, bet *filjerė, akutė* „фильера“ PolŽ 465;

želė (=drebučiai) „желе“ ChŽ 305 bei *drebučiai* „студень“ ChŽ 82, bet *drebučiai, gelis* „студень (гель)“ PolŽ 413, plg. dar *geliacija* – žr. *zolio sustingimas* ChŽ 106 bei *zolio sustingimas (=geliacija)* ChŽ 304;

erzacas „nepilnavertis pakaitalas“ ChŽ 90 bei *pakaitalas* „iš dalies atstojantis tikrąjį gaminį“ ChŽ 210, bet *pakaitalas, surogatas* PolŽ 415;

absorbavimas, absorbcija (=sugėrimas) ChŽ 7, *sugėrimas (=absorbavimas)* ChŽ 264, *absorbcija, absorbavimas, sugėrimas* PolŽ 9 ir 291 ir *imbibicija* „sugėrimas – имбибиция“ ChŽ 123 (be to, *adsorbcija* „paviršinis medžiagos sugėrimas, sulaikymas, sukaupimas“ ChŽ 10, *sorbcija* „adsorbcija ir absorbcija“ ChŽ 256, PolŽ 395, *desorbcija* PolŽ 88 ir *autoabsorbcija*);

konsistencija (=tirštumas) ChŽ 156 bei *tirštumas (=konsistencija)* ChŽ 283, bet *kondensuoti* „dujas, garus paversti skysčiu; sutirštinti“ ChŽ 155, *nesukondensuojamas, nesutirštinamas* „несгущаемый“ PolŽ 225;

gilzė „popierinė tūtelė ekstrahavimo aparate – гильза“ ChŽ 107, bet *diuzė, tūta* „дюза“ PolŽ 99;

*dozė, daviny*s, *dovis* „доза“ PolŽ 93, bet *porcija, daviny*s „порция“ PolŽ 308, plg. *porcija* „порция – parcel, portion, bundle – Portion, Dosis“ FTŽ₂ II 558;

skaidrė, diapozityvas FTŽ₂ II 688 ir *diapozityvas* FTŽ₂ I 105, bet *skaidrė* (2.) „калька“ PolŽ 130;

aproksimacija, artėjimas FTŽ₂ I 23 bei *artėjimas, aproksimacija* FTŽ₂ I 26, bet *konvergencija, artėjimas* „сходимость“ PolŽ 417;

deklinacija (= nukrypimas) FTŽ₁ 16, *deklinacija, nuokrypis* FTŽ₂ I 91, *deklinacija, nukrypimas* PolŽ 85, bet ir *deviacija, nuokrypis* FTŽ₂ I 102, *nukrypimas, deviacija* PolŽ 254 ir *nuokrypis, deviacija, deklinacija* FTŽ₂ II 491 (jeigu verstume *aberaciją* ir *anomaliją*, irgi būtų bene *nuokrypis...*);

komutatorius (= keitiklis) FTŽ₁ 47 bei *keitiklis (= komutatorius)* FTŽ₁ 45, bet *keitiklis, konverteris* FTŽ₂ I 302 bei *konverteris, keitiklis* FTŽ₂ I 340, *vieninkarinis keitiklis, umformeris* „одноякорный преобразователь“ PolŽ 15 (nors *умформер* – *keistuvai, umformeris* PolŽ 454), *variatorius (= keitiklis)* FTŽ₁ 99 (o jeigu dar norėtume lietuviškų atitikmenų *alternatoriui* PolŽ 13 ir *inversoriui, invertoriui* PolŽ 123?);

komponentas (= dedamoji) FTŽ₁ 47, *komponentė, dedamoji* FTŽ₂ I 321 *dedamoji, komponentas* PolŽ 395 bei *komponentas* PolŽ 152, *sudedamoji dalis (= komponentas)* ChŽ 263 bei *komponentas* „sistemos sudedamoji dalis“ ChŽ 154, bet *ingredientas* PolŽ 123, *ingredientas* „mišinio sudedamoji dalis“ ChŽ 125;

aparatas (= prietaisas) FTŽ₁ 7 bei *prietaisas (= aparatas)* FTŽ₁ 72, *prietaisas (= aparatas)* ChŽ 229, *prietaisas, aparatas* (1.) „прибор“ PolŽ 317 bei *aparatas* „аппарат“ PolŽ 15, bet *instrumentas, prietaisas* FTŽ₂ I 236 (*instrumento* sinonimas turėtų būti *įrankis*; dar keisčiau: *инструмент* – *įrankis, prietaisas* PolŽ 124).

Keletas sudėtingesnių atvejų:

disociacija, disocijavimas „molekulių skilimas į sudedamąsias dalis“ ChŽ 80, *skilimas (= disociacija)* „распад“ ChŽ 254, *skaidymasis (= skilimas, disociacija)* „разложение, расщепление“ ChŽ 253 ir *irimas* „medžiagos skilimas, ardymas – разложение, распад“ ChŽ 126, taip pat *destrukcija* „(su)irimas – деструкция“ ChŽ 73, *destrukcija, griovimas; irimas* „разрушение“ PolŽ 346;

ateniuatorius, slopintuvas „аттенюатор – attenuator – Attenuator, Dämpfer“ FTŽ₂ I 31 bei *slopintuvas* „аттенюатор, ослабитель – attenuator – Abschwächer, Attenuator“ FTŽ₂ II 716, taip pat *demferis, slopiklis* „демпфер – damper – Dämpfer“ FTŽ₂ I 92 ir *ateniuatorius, slopintuvas* „аттенюатор“ PolŽ 18, *slopintuvas* „демпфер“ PolŽ 87, *duslintuvas, slopintuvas* „глушитель (1.)“ PolŽ 70, *energijos slopintuvas* „гаситель энергии“ PolŽ 65 ir *silpnalas* „ослабитель“ PolŽ 248;

mediumas, aplinka „среда – medium – Medium“ FTŽ₂ II 440 bei *mediumas* – žr. *terpė* ChŽ 175 ir *aplinka, terpė* „среда“ PolŽ 400 (taip pat *dispersijos terpė, mediumas* PolŽ 400 bei *terpė* „mažų dalelių aplinka“ ChŽ 278), taip pat *tarpas* – žr. *terpė* ChŽ 274, be to, *substratas* „maitinančioji terpė“ ChŽ 263⁴⁵.

⁴⁵ Kartais sinonimų porose gerokai neatitinka kitų kalbų terminai. Pvz.:

indeksas, žymė „индекс – index – Faktor, Zeichen“ FTŽ₂ I 233 ir *žymė* „метка – tag – Zeichen, Merkzeichen, Kennzeichen“ FTŽ₂ II 962; be to, rūšiniai terminai skirtingi;

koreliacija, sąryšis „корреляция – correlation – Korrelation“ FTŽ₂ I 343 ir *sąryšis* „взаимосвязь, соотношение – relation, interrelation, interrelationship, interdependence – Verhältnis, Beziehung“ FTŽ₂ II 644; rūšiniai skirtingi;

Vienais atvejais taip susieti terminai yra tapatūs, kitais skirtingi, bet abiem atvejais yra blogai: vis tiek jie yra arba sinonimiški, arba daugiareikšmiai, vadinasi, netobuli. Vienais atvejais reiškiasi lietuviškųjų atitikmenų sinonimija /atitikmenų sinekvivalentiškumas, sinekvivalentiniai atitikmenys / ir polisemija (atitikmenų poliekvivalentiškumas, poliekvivalentiniai atitikmenys), kitais – tarptautinių terminų sinonimija ir polisemija. Abiem atvejais tą netobulumą nelengva pašalinti. Neretai šitokia situacija užkerta kelią lietuviškųjų sinonimų darybai, jų vartosenai. Pavyzdžiui, *контыр* yra *kontūras*, *apybrėža* PolŽ 155 (taip pat *очертание* PolŽ 260), todėl *abrisą* PolŽ 9 irgi versti *apybrėža* darosi keblu. Arba *корпус* yra 1. *kūnas*, *korpusas*, *liemuo* PolŽ 157, todėl *fiuzeliažą* PolŽ 473 versti *liemeniu* ne visai patogu (nors jis ir labai tiktų greta *sparnų* ir *uodegos*). Dar sunkiau pašalinti tarptautinių terminų sinonimiją ir polisemiją, nes tai priklauso ne lituanistikai, o interlingvistikai. Taigi, nemaža dalis čia nurodytų prieštaravimų, nevienodumų ir nenuoseklumų yra ne terminografijos, o pačios terminologijos bėdos.

NESUSIETI SINONIMAI

Nemažas tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų pateikimo trūkumas yra jų nesusiejimas. Pvz.:

stabilus(is) FTŽ₁ 87 ir *pastovus* FTŽ₁ 67;
reliatyvinis greitis FTŽ₁ 33 ir *santykinis greitis* FTŽ₁ 33;
alternacija FTŽ₂ I 9 ir *kaita*, *kaitaliojimas(is)* FTŽ₂ I 289;
diapozityvas FTŽ₂ I 105 ir *skaidrė* FTŽ₂ II 688;
elektrodas FTŽ₂ I 142 ir *išvadas* FTŽ₂ P 19;
ruporas FTŽ₂ II 636 ir *garsintuvas* FTŽ₂ I 197;
akvareliniai dažai ChŽ 13 ir *vandeniniai dažai* ChŽ 297;
mentolis ChŽ 176 ir *mėtų aliejus* ChŽ 181;
portatyvus PolŽ 308 ir *kilnojamasis* PolŽ 274;
psichrometras PolŽ 335 ir *drėgmėmatis* PolŽ 47;
analizė FTŽ₁ 7 ir *tyrimas* PolŽ 96; *analizė* FTŽ₂ I 13 (pvz., *Rentgeno analizė* FTŽ₂ I 14) ir *tyrimas* FTŽ₂ II 882 (pvz., *rentgenografinis tyrimas* FTŽ₂ II 882); *analizė* PolŽ 14 ir *tyrimas* PolŽ 127.

Dar daugiau yra tokių porų, kurios vienuose žodynuose yra susietos, kituose – nesusietos. Pvz.:

magazinas, rinkinys „магазин – box – Magazin“ FTŽ₁ II 418 ir *rinkinys* „набор, совокупность – set, assembly – Gesamtheit, Menge, Satz“ FTŽ₂ II 624; rūsiai skirtingi;

distorsija, išlinkimas „дисторсия, искажение – distorsion – Verzeichnung (= Verzerung? – J. K.), Distorsion“ FTŽ₂ I 118 ir *išlinkimas* – „изгиб – winding – Biegung, Krümmung“ FTŽ₂ I 253, o „искажение – distorsion, contortion – Verzerrung“ – *iškraipymas* FTŽ₂ I 250;

našumas, efektyvumas „выход, отдача, эффективность – efficiency, yield – Ausbeute“ FTŽ₂ II 484 ir *efektyvumas* „эффективность – efficiency, effectiveness – Effektivität, Wirkungsgrad“ FTŽ₂ I 135; rūsiai skirtingi.

Kai šitaip skiriasi kitų kalbų atitikmenys ir rūsiai terminai, galima suabejoti ir lietuviškųjų giminių terminų tapatumu. Tuo atveju turėtume nepageidautiną lietuviškųjų arba tarptautinių terminų (paskutinėje poroje) dvireikšmiškumą.

efektas FTŽ₁ 20 ir reiškiny s FTŽ₁ 76, bet efektas, reiškiny s FTŽ₂ I 127 ir reiškiny s, efektas FTŽ₂ II 611;
determinizmas FTŽ₁ 16 ir priežastingumas FTŽ₁ 72, bet determinizmas, priežastingumas FTŽ₂ I 102;
intervalas FTŽ₁ 37 ir tarpas FTŽ₁ 93, bet intervalas, tarpas FTŽ₂ I 240;
detonatorius „детонатор“ PolŽ 88 ir sprogdiklis „взрыватель“ PolŽ 44, bet detonatorius, sprogdiklis FTŽ₂ I 102 ir sprogdiklis FTŽ₂ II 754;
poligonas „полигон“ PolŽ 302 ir daugiakampis „многоугольник“ PolŽ 199, bet poligonas, daugiakampis FTŽ₂ II 556 ir daugiakampis FTŽ₂ I 81;
muskovitas „мусковит“ PolŽ 206 ir žerutis „слюда“ PolŽ 387, bet muskovitas — žr. žerutis ChŽ 188 ir žerutis ChŽ 305;
bronz a „бронза“ PolŽ 32 ir žalvaris „латунь“ PolŽ 173, bet bronz a ChŽ 53 ir žalvaris (=bronz a) ChŽ 305;
entalpija FTŽ₂ I 161 ir šilumingumas FTŽ₂ II 825, bet entalpija PolŽ 515 ir šilumingumas, entalpija PolŽ 424;
reakcija FTŽ₁ 75 ir atoveikis FTŽ₁ 9, bet reakcija FTŽ₂ II 600 ir atoveikis, reakcija FTŽ₂ I 34, taip pat reakcija, atoveikis (2.) PolŽ 354 ir atoveikis, reakcija PolŽ 331;
refrakcija „рефракция“ PolŽ 362 ir lūžimas „преломление“ PolŽ 315, taip pat refrakcija FTŽ₁ 76 ir lūžimas FTŽ₁ 56, bet refrakcija FTŽ₂ II 607 ir lūžimas, lūžis, refrakcija FTŽ₂ I 418;
dispersija FTŽ₁ 18 ir išsklaidymas FTŽ₁ 38, išsklaidymas FTŽ₁ 38, taip pat dispersija „дисперсия“ PolŽ 91 ir išsklaidymas, sklaida „рассеяние“ PolŽ 351, bet dispersija, sklaida FTŽ₂ I 117 ir sklaida FTŽ₂ II 707;
disociacija FTŽ₁ 18 ir skilimas FTŽ₁ 81, taip pat disociacija FTŽ₂ I 116 ir skilimas FTŽ₂ II 703, bet disociacija, disocijavimas ChŽ 80 ir skilimas (=disociacija) ChŽ 254;
reostatas FTŽ₂ II 615 ir varžynas FTŽ₂ II 929, bet reostatas (=varžynas) FTŽ₁ 77 ir varžynas FTŽ₁ 100, taip pat reostatas, varžynas PolŽ 361;
eksperimentas FTŽ₁ 21 ir bandymas FTŽ₁ 10, taip pat eksperimentas „эксперимент — experiment — Experiment“ FTŽ₂ I 140 ir bandymas „опыт — experiment, experience — Versuch, Experiment“ FTŽ₂ I 44, bet eksperimentas (=bandymas) ChŽ 85 ir bandymas (=eksperimentas) ChŽ 41, taip pat eksperimentas, bandymas „эксперимент“ PolŽ 509 ir bandymas (2.) „опыт“ PolŽ 245;
izoliatorius „изолятор“ PolŽ 122 ir nelaidininkas „непроводник“ PolŽ 224, bet izoliatorius FTŽ₁ 39 ir nelaidininkas (=izoliatorius) FTŽ₁ 63, izoliatorius FTŽ₂ I 263 ir nelaidininkas, izoliatorius FTŽ₂ II 486, nelaidininkas (=izoliatorius) ChŽ 194⁴⁶.

LIETUVIŠKŲJŲ ATITIKMENŲ PARINKIMAS

Lietuviškieji atitikmenys tarptautiniams terminams apskritai sudaryti mokamai, parinkti apgalvotai ir pateikiami gausiai. Vis dėlto pasitaiko, kad lietuviškųjų sinonimų terminų žodynuose ir nepateikiama, nors kalboje jie jau senokai vartojami. Pvz.:

⁴⁶ Beje, dielektrikas PolŽ 92, FTŽ₁ 17, FTŽ₂ I 109 nei su laidininku, nei su izoliatoriumi nėra susietas.

absorbicija FTŽ₁ 5, FTŽ₂ I 1 (=ir sugėrimas), adsorbicija FTŽ₂ I 4 (=ir paviršinis sugėrimas), achromatizmas FTŽ₁ 5, FTŽ₂ 4 (=ir bespalviškumas), aktyvavimas FTŽ₁ 6 (=ir veiklinimas), binarės sistemos FTŽ₁ 12 (=ir dvinarės sistemos), defektas FTŽ₂ I 88 (=ir yda, trūkumas), diafragma FTŽ₂ I 103 (=ir pertvara, danga), distorsija FTŽ₁ 18 (=ir iškreivinimas, sukreivinimas), divergencija FTŽ₁ 19 (=ir išsiskyrimas), dominuoti FTŽ₂ I 119 (=ir vyrauti, viešpatauti, viršauti), ekspozicija FTŽ₁ 21, FTŽ₂ I 140 (=ir apšvietimas), harmoningas(is) FTŽ₁ 34 (=ir darnusis), indukcija FTŽ₁ 35 (=ir sužadindimas), kontūras FTŽ₂ I 337 (=ir apybrėža), turbulentinis judėjimas FTŽ₂ I 283 (=ir sūkurinis judėjimas), vibracija FTŽ₂ II 942 (=ir virpėjimas), ventilatorius FTŽ₂ II 937 (=ir vėdintuvas), vizualinis FTŽ₁ 101 (=ir regimasis), ekvatorinis inercijos momentas FTŽ₂ II 478 (=ir pusiaujinis inercijos momentas), ekvatorinė pusašė FTŽ₂ II 585 (=ir pusiaujinė pusašė);

ekvivalentas PolŽ 508 (=ir lygmuo⁴⁷, arba tolygmuo), kaloriferis PolŽ 130 (=ir kaitrolaidis), pliažas (geol.) PolŽ 290 [=ir paplūdimys, plg. paplūdimys, pliažas (V. Gudelis, Geologijos ir fizinės geografijos terminų žodynas, Vilnius, 1956, p. 106)], remontas PolŽ 361 (=ir taisymas), stelažas PolŽ 407 (=ir lentyna), šarnyras PolŽ 492 (=ir lankstas);

sekrecija ChŽ 245 (=ir išskyros), precizinės svarstyklės ChŽ 228 (=ir tiksliosios svarstyklės), preciziniai svareliai ChŽ 228 (=ir tikslieji svareliai).

Šie atitikmenys taip pat turėtų būti vartojami. Dažnu atveju ir kitos kalbos (rusų, vokiečių) šiems tarptautiniams žodžiams turi ir savų sinonimų⁴⁸.

Yra net tokių atvejų, kad esamas lietuviškasis atitikmuo vartojamas kaip reikšmės aiškinimas (arba jo dalis), o kaip sinonimas neiškeliamas, pvz.: *tekstūra* „susisluoksniavimas – текстурa“ ChŽ 275, *terikonas* „bergždo sąvartynas“⁴⁹ – террикон“ ChŽ 277, *humusas* „puvenos – гумус“ ChŽ 122, *kompostas* „pūdinys, trąša iš įvairių trąšų mišinio su durpėmis“ ChŽ 154.

Kitais atvejais jau turimų lietuviškųjų sinonimų nepateikimas, matyt, tėra kruopštumo stoka, nes kituose terminų žodynuose jie pateikiami. Pvz.:

ozokeritas PolŽ 240, bet *kalnų vaškas* – žr. *ozokeritas* ChŽ 142 ir *ozokeritas* ChŽ 209;

relaksacija FTŽ₁ 76, FTŽ₂ II 612, bet *relaksacija* (=susilpnėjimas) ChŽ 237; *metodas* FTŽ₁ 59, FTŽ₂ II 447, bet *metodas, būdas* PolŽ 193 ir *būdas, metodas* PolŽ 398;

impulsas FTŽ₁ 35, FTŽ₂ I 229, bet *impulsas, akstinas* PolŽ 123;

difrakcija FTŽ₁ 17, PolŽ 91, bet *difrakcija, užlinkimas* FTŽ₂ I 110;

⁴⁷ Šio žodžio (minėta reikšmė) autorius, matyt, yra K. Būga: savo „Lietuvių kalbos žodyno“ įvade jis rašo: *lygmuo* (*Aequivalent*) (žr. K. Būga, Rinktiniai raštai, t. III, Vilnius, 1961, p. 41). Plg. taip pat: „Žemaičių vokytiis turi sau lygmenį ir latvių kalboje“ (ten pat, t. II, 1959, p. 227).

⁴⁸ Nuoseklus gretinimas nemažai galėtų pasakyti apie tarptautinių ir savų žodžių santykio specifiką skirtingose kalbose. Bet tai yra atskiras klausimas. Čia tik pažymėsime, kad grupė tarptautinių terminų, turinčių lietuviškus atitikmenis, atitinkamų rusiškų adekvatų neturi. Pvz.: *adaptacija* (=prisitaikymas) „адаптация“ FTŽ₁ 5 ir *prisitaikymas* (=adaptacija) „адаптация“ FTŽ₁ 72. Lietuvių kalboje yra *aparatas* ir *prietaisas* FTŽ₁ 7 ir 72, rusų – tik *аппарат* FTŽ₁ 7 ir 72; lietuvių *sensibilizacija* ir *jautrinimas* FTŽ₁ 79 ir 39, rusų – tik *сенсублизация* FTŽ₁ 79 ir 39; lietuvių *presas* ir *slėgtuvas* FTŽ₁ 72 ir 82, rusų – tik *пресс* FTŽ₁ 72 ir pan.

⁴⁹ Galėtų būti ir vienas žodis – *bergždynas* (plg. *šiukšlynas, sąslavynas; rūdynas, uolynas, akmenynas, smėlynas, žvyrynas*).

reverberacija FTŽ₁ 77, PolŽ 354, bet *reverberacija, aidėjimas* FTŽ₂ II 615; *akumuliacija* FTŽ₂ I 8, bet *akumuliacija, akumulavimas(is)* [= *kaupimas(is)*] ChŽ 13 bei *kaupimas* (= *akumuliacija*) ChŽ 147 ir *akumuliacija, kaupimas(is)* PolŽ 12;

konstanta FTŽ₁ 48, bet *konstanta, pastovioji* FTŽ₂ I 329, *konstanta* (= *pastovus dydis*) ChŽ 156, *konstanta, pastovus dydis* PolŽ 153 bei *konstanta* PolŽ 310.

Žinoma, gatavų lietuviškųjų sinonimų ne visada yra. Kartais jų kūryba didesnių semantinių ir darybinių problemų nesudaro, pvz.: *kriologija* „mokslas apie ledą“ ChŽ 158 (=ir *ledotyra*), *liofilinis koloidas* „brinksta skystyje“ ChŽ 169 (=ir *brinkusis koloidas*), *liofobinis koloidas* „nebrinksta skystyje“ ChŽ 169 (= *nebrinkusis koloidas*), *matinimas* „blizgesio panaikinimas“ ChŽ 175 [= *blaūsinimas*, plg. *matinės anglys* (= *blausiosios anglys*) ChŽ 175].

Tačiau lietuviškųjų sinonimų reikėtų dar daugiau. Ypač jie svarbūs pedagogikos ir populiarizacijos požiūriu. Tiesa, jų parinkimas ir prigydimas ne visada lengvas ir paprastas. Bet svarstymui dar būtų galima pasiūlyti ir daugiau, pvz., *aretiras* FTŽ₂ I 25 (=ir *stabdiklis?*), *difuzija* FTŽ₂ I 111 (=ir *išsklaida / išsklida?*, plg. *išsklaidytas, difuzinis apšvietimas* FTŽ₂ I 24), *ekstinkcija* FTŽ₂ I 140 (=ir *silpnėjimas / gesimas?*), *geteris* FTŽ₂ I 203 (=ir *dujų sugėriklis?*), *imersija* FTŽ₂ I 229 (=ir *įlašinimas?*), *interferencija* FTŽ₁ 36 (=ir *pernešimas? / perkėlimas?*), *inversija* FTŽ₁ 37 (=ir *pasikeitimas / perkaita?*), *konversija* FTŽ₁ 48 (=ir *pakaita?*), *kakorikas* FTŽ₂ I 290 (=ir *šildalas / šiltalas?*), *konvekcija* FTŽ₁ 48 (=ir *apykaita?*), *krioforas* FTŽ₂ I 352 (=ir *šaldalas?*), *liuminoformas* FTŽ₂ I 417 (=ir *švytalas?*), *liuminescencija* FTŽ₂ I 416 (=ir *švytėjimas?*), *rezonansas* FTŽ₁ 77 (=ir *atgarsis?*), *šleifas* FTŽ₁ 91 (=ir *valkė / velkė?*). Tai ypač aktualu fizikos terminijai, nes iš naujojo „Fizikos terminų žodyno“ leidimo projekto susidaro įspūdis, kad rusiškoji ir vokiškoji fizikos terminija turi gerokai daugiau nacionalinių terminų negu lietuviškoji.

SINONIMŲ DIFERENCIACIJOS ATVEJAI

Tarptautinių ir lietuviškųjų terminų sinonimijos pašalinimas poros narių semantinė diferenciacija pasitaiko, nors gana retai. Pvz.:

fibrą literatūrinėje kalboje ir terminijoje jau beveik visiškai išstūmė *skaidula* (nuoseklumas reikalautų ir *fibrilę* ChŽ 95 pakeisti *skaidulėle*), bet *fibra* „cinko chloridu sukietintas skudurų popierius“ ChŽ 95 *skaidula* nepakeičiamas;

košimas negali išstumti *filtravimo*, nes jis tėra „suprastintas filtravimas“ (žr. ChŽ 157);

korozija ir *rūdijimas* chemijos terminijoje nėra visiškai tas pat: *korozija* yra „medžiagos irimas“ ChŽ 157, o *rūdijimas* tik „metalų reakcija su atmosferos dujomis“ ChŽ 241, todėl gali būti ir *tarpkristalinė korozija* – „nerūdijančiame pliene“ ChŽ 274;

chemijos terminijoje yra *palydovas* „minerale esančios kitų mineralų priemaišos“ ChŽ 211, o technikoje – *satelitas* PolŽ 369 „planetinių mechanizmų krumpliaratis, slenkantis kartu su ašimi aplink centrinį ratą“⁵⁰;

⁵⁰ *Palydovas* yra ir astronomijos bei kosmonautikos terminas. Tiesa, amerikiečių dirbtiniai palydovai kartais vadinami ir *satelitais*, nes patys amerikiečiai juos taip vadina (angl. *satellite*).

ląstelė lietuvių terminijoje jau negrįžtamai pakeitė *celę* (nors vienas kitas žodynas dar pateikia juos abu pvz.: *ląstelė, celė* PolŽ 144), nors, nepaisant mikrosistemos heterogenijos, pirmenybė teikiama *celiuliozei*: *ląsteliena* – žr. *celiuliozė* ChŽ 164 (tik *celiuliozė* „клетчатка“ PolŽ 144); tačiau *celė* „целла“ PolŽ 478 architektūroje (nors ir turi lietuviškąjį sinonimą: *celė, vienutė* „келья“ PolŽ 137) ir *celė* „at-skiras reakcijos indelis“ ChŽ 54 chemijoje (nors kartais ir jis vadinamas ir *ląstele*: *ячейка* – 1. *ląstelė, celė* PolŽ 517) išliko.

Kartais tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų diferenciacija literatūrinėje kalboje jau egzistuoja, bet terminijoje į ją dar neatsižvelgiama. Pavyzdžiui, *charakterį* linkstama pripažinti tik žmogui. Todėl fizinių reiškinių *charakterį* FTŽ₂ I 67 reikėtų vadinti *pobūdžiu*. *Charakteringas* greitis FTŽ₂ I 211, *charakteringa(oji) matrica* FTŽ₂ II 435, *charakteringas(is) parametras* FTŽ₂ II 522, *charakteringas(is) paviršius* FTŽ₂ II 530, *charakteringas(is) spektras* FTŽ₂ II 725, *charakteringi(eji) spinduliai* FTŽ₂ II 741, *charakteringas(is) spinduliavimas* FTŽ₂ II 745 turėtų būti keičiami *būdingasis, -oji, -ieji*, o iš porų *charakteringas(is) matmuo, būdingas(is) matmuo* FTŽ₂ II 434, *charakteringas(is) Rentgeno spinduliavimas, būdingas(is) Rentgeno spinduliavimas* FTŽ₂ II 749, *charakteringa(oji) vertė, būdinga(oji) vertė* FTŽ₂ II 938 paliktini tik antrieji jų nariai. Ir *charakteristiką* FTŽ₂ I 68 gal atstotų *pobūdis, apibūdinimas, duomenys, bruožai, ypatybės*. Reikėtų skirti *akustinį* ir *garsinį, garso*: *bangą* FTŽ₂ I 45, 46, *energiją* FTŽ₂ I 156, *filtrą* FTŽ₂ I 169 turėtų būti tik *garso*; o *akustinis* yra susijęs su *akustika*, tai yra garso mokslu (garsotyra) arba garso sklidimu ir sugėrimu patalpoje.

SKOLINIŲ ATSISAKYMAS

Daug dažnesnis yra tarptautinių ir lietuviškųjų terminų sinonimijos pašalinimas atsisakant skolinio. Mūsų tema nereikalauja kalbėti apie tuos skolinius, kurių terminų žodynuose jau nėra. Tačiau lietuvių terminografijoje dar nemažai yra ir visiškai nereikalingų arba nebūtinų tarptautinių žodžių ar šiaip svetimybų, lengvai pakeičiamų (o literatūrinėje kalboje ne vienu atveju jau senokai išgyvendintų) lietuviškais žodžiais. Terminų žodynuose jų arba nereikia iš viso pateikti, arba duodant pridėti pažymą *ntk*. Tačiau net ir prie aiškių svetimybų tokios pažymos nėra, tik nuoroda žr. jie nukreipiami į lietuviškus terminus. Pvz.: *broga* – žr. *žlaugtai* ChŽ 51 ir *žlaugtai* ChŽ 306. Bet lygiai ta pačia nuoroda ir šiaip jau vartotini, lietuviški žodžiai nukreipiami į teiktinesnius: *tirščiai* – žr. *žlaugtai* ChŽ 283. Panašių pavyzdžių yra nemažai: *gazogeneratorius* – žr. *dujų generatorius* ChŽ 105; *gerbavimas* – žr. *rauginimas* ChŽ 107; *konusinė kolba* ChŽ 156 – žr. *kūginė kolba* ChŽ 156; *liakas* – žr. *smalka* ChŽ 166; *missingis* – žr. *skaistvaris* ChŽ 183; *neuzilberis* – žr. *naujasidabris* ChŽ 198; *slancai* – žr. *skalūnai* ChŽ 255; *špaelis* – žr. *mentelė* ChŽ 269; *vitriolis* – žr. *sieros rūgštis* ChŽ 302; *ekspliozija* – žr. *sprogimas* ChŽ 85; *permeabiliškumas* – žr. *pralaidumas*⁵¹ ChŽ 216; *semipermeabilinė membrana* – žr. *puslaidė membrana* ChŽ 247; *semikoloidai* – žr. *puskoloidžiai* ChŽ 247⁵². Panašiai ir nereikalingos svetimybės nukreipiamos į tarptauti-

⁵¹ Pakaktų priešdėlinės formos – *laidumas*, plg. toliau – *puslaidis, -ė*.

⁵² Ir *semikarbazidas* ChŽ 247 turėtų būti *puskarbazidis*, o *semikarbazonas* ChŽ 247 – *puskarbazonis*, taip pat *semipolinis ryšys* ChŽ 247 – *puspolis ryšys*.

nus žodžius arba šiaip priimtinus skolinius, pvz.: *izumrudas* – žr. *smaragdas* ChŽ 131, *develdrekiš* – žr. *asafetidė* ChŽ 73, *cinas* – žr. *alavas* ChŽ 65 ir pan. Šitokia pateikimo technika yra nepakankama, neaiški, klaidinanti.

Tarptautiniai žodžiai yra visiškai nereikalingi šiose porose:

garintuvas (= *evaporatorius*) ChŽ 104;

saturacija (= *prisotinimas*) ChŽ 245⁵³;

židinys, fokusas „фокус“ PolŽ 467; *kertuoklis, ekeris* „эккер“ PolŽ 508; *oro šildytuvas, kauperis* „каупер“ PolŽ 136; *maišytuvas, mikseris* „миксер“ PolŽ 198; *antlangis, sandrikas* „сандрик“ PolŽ 369; *isprūda, filingas* „филёнка“ PolŽ 465; *lizdas, rozetė* „розетка“ PolŽ 364; *santvara, ferma* „ферма“ PolŽ 464; *plūduras, buja* „буй“ PolŽ 33; *griebtuvas, greiferis* „грейфер“ PolŽ 76; *gesintuvas, dissolve-ris* „диссольвер“ PolŽ 91; *zirzeklis*⁵⁴, *zumeris* „зуммер“ PolŽ 118; *įspaudiklis, indentorius* „индентор“ PolŽ 123; *miltų klizai*⁵⁵, *kleisteris* „клейстер“ PolŽ 144; *plokštelė, lamelė* „ламель“ PolŽ 172; *skersmuo, diametras* „диаметр“ PolŽ 89; *dujomatis, gazometras* „газомер“ PolŽ 63⁵⁶;

angliavandenis, karbohidratas „углевод“ PolŽ 447; *ketursienis, tetraedras* „четырёхгранник“ PolŽ 488;

halfvindas, šoninis vėjas „гальфвинд“ PolŽ 65; *rulonas, ritinys* „рулон“ PolŽ 366; *oktaedras, aštuonsienis* „октаэдр“ PolŽ 242; *fašina, žabinis* „фашина“ PolŽ 464;

dujų rezervuaras, gazholderis „газохранилище“ PolŽ 64 ir „газгольдер“ PolŽ 63; *lėšis, linzė* „чечевица“ PolŽ 488 ir *lėšis* „линза“ PolŽ 176; *ilgiklis, alonžas* „аллонж“ PolŽ 12 ir *ilgiklis* „удлиннитель“ PolŽ 451; *stačiakampis, ortogonalinis* „ортогональный“ PolŽ 247 ir *stačiakampis* „прямоугольный“ PolŽ 335;

diagonalė, įstrižainė FTŽ₂ I 103 ir *įstrižainė, diagonalė* FTŽ₂ I 243⁵⁷; *planeris, sklandytuvas* FTŽ₂ II 541; *poligonas, daugiakampis* FTŽ₂ II 556 ir *daugiakampis* FTŽ₂ I 81; *trekas* FTŽ₂ II 891, *pėdsakas, trekas* FTŽ₂ II 532 ir *takas, trekas* FTŽ₂ II 833; *rotacija, sukimasis* FTŽ₂ II 635 ir *sukimasis* FTŽ₂ II 798, taip pat *sukimosi ašis, rotacijos ašis* FTŽ₂ I 30, *sukimosi greitis, rotacijos greitis* FTŽ₂ I 216⁵⁸; *energijos vienodo pasiskirstymo (ekvipartiacijos) dėsnis* FTŽ₂ I 98; *valdymo skydas, valdymo panelis* FTŽ₂ II 702; *kūginis (koninis) lūžimas* FTŽ₂ I 419; *konfokalinis, bendro židinio* FTŽ₂ I 328; *laminarinis, sluoksninis judėjimas* FTŽ₂ I 279; *amžinis (sekuliarinis) kitimas* FTŽ₂ I 308; *skersinis greitis, transversinis greitis* FTŽ₂ I 215; *vienlapis, singuletinis būvis* FTŽ₂ I 64; *trilypis, tripletinis būvis* FTŽ₂ I 64; *binokulinis regėjimas, dviakis regėjimas* FTŽ₂ II 608; *monokulinis regėjimas, vienakis regėjimas* FTŽ₂ II 609; *nebuliarinis spektras, ūko spektras* FTŽ₂ II 730⁵⁹; *singuliarinė matrica, ypatingoji matrica* FTŽ₂ II 436; *ašinis laukas, aksialinis laukas* FTŽ₁ I 378, *ašinė (aksialinė)*

⁵³ O *saturatorius* ChŽ 245 turėtų būti *sotintuvas*.

⁵⁴ Geriau būtų *zirzulas* (žr. K. Gaivenis, Terminijos ugdymo vingiai, – „Kalbos kultūra“, 25, Vilnius, 1973, p. 25).

⁵⁵ Galėtų būti *dūrinys miltklizai* (plg. *miltligė* ir pan.).

⁵⁶ O FTŽ₂ I 198 tik *gazometras*...

⁵⁷ *Diagonalinis elementas* FTŽ₂ I 150 = *įstrižaininis elementas*.

⁵⁸ Taip pat *rotacinė dispersija* FTŽ₂ I 118 = *sukimosi |sukamoji dispersija| sklaida*.

⁵⁹ *Nebuliarinis spektrografas* FTŽ₂ II 733 = *ūko spektrografas*.

aberacija FTŽ₂ I 1, ašinė molekulė, aksialinė molekulė FTŽ₂ II 474⁶⁰; satelito orbita, palydovo orbita FTŽ₂ II 507;

štatyvas, stovas FTŽ₂ II 826 ir štatyvas ChŽ 269 (taip pat laboratorinis štatyvas ChŽ 162) bei stovas ChŽ 261; dalinis plotas, parcialinis plotas FTŽ₂ II 550, dalinis tūris, parcialinis tūris FTŽ₂ II 903, dalinis vakuumas, parcialinis vakuumas FTŽ₂ II 915, dalinis valentingumas, parcialinis valentingumas FTŽ₂ II 915 ir parcialinis slėgimas ChŽ 212, parcialinis valentingumas ChŽ 212; penetracija (=prasiskverbimas) ChŽ 213 ir prasiskverbimas FTŽ₂ II 565; štrichas, brūkšnis FTŽ₂ II 826 ir štrichas, brūkšnis PolŽ 505; sedimentacija (=nusėdimas) ChŽ 245 ir sedimentacija, nusėdimas PolŽ 375; skruberis (=plautuvas) ChŽ 254, plautuvas (=skruberis) ChŽ 222 ir skruberis PolŽ 385; šichta – žr. įkrova ChŽ 269, įkrova (=šichta) ChŽ 123 ir įkrova PolŽ 497;

sudujinimas, gazifikavimas, gazifikacija „газификация“ PolŽ 63 ir dujinimas „gazifikacija, kieto kuro pavertimas dujiniu; газификация“ ChŽ 82 bei gazifikacija, gazifikavimas „dujinimas, kieto kuro pavertimas degiomis dujomis; газифицирование“ ChŽ 105; boileris, virintuvas „бойлер“ PolŽ 29 ir virintuvas „кипятильник, бойлер“ ChŽ 301;

blykstelėjimas (=scintiliacija) FTŽ₁ 12 bei scintiliacija (=blykstelėjimas) FTŽ₁ 79, blykstelėjimas, scintiliacija FTŽ₂ I 56 bei scintiliacija, blykstelėjimas FTŽ₂ II 652 ir scintiliacija, blykstelėjimas „сцинтиляция“ PolŽ 417 bei tvykstelėjimas, blykstelėjimas „вспышка“ PolŽ 56; sukinys, spinas FTŽ₁ 39, FTŽ₂ II 799, spinas – žr. sukinys ChŽ 257 bei sukinys ChŽ 264 ir spinas, sukinys PolŽ 397⁶¹.

Būdinga, kad šiais atvejais ir rusų kalboje dažniausiai verčiamasi tik savais žodžiais. Tačiau yra nemažai pavyzdžių, kai rusų kalboje vartojami tarptautiniai žodžiai arba tiesioginiai skoliniai, o lietuvių terminijoje turimi lietuviški atitikmenys ir tenkinamasi tik jais, pvz.: aidas „эхo“ PolŽ 517, atvamzdis „штуцер“ PolŽ 505, aukštakrosnė „домна“ PolŽ 94, bauda, pabauda „штраф“ PolŽ 504, gaisrasienė „брандмауер“ PolŽ 31, grindjuostė „плинтус“ PolŽ 285, gulstainis „ватерас“ PolŽ 39, išdroža „шлиц“ PolŽ 499, įžambinė „гипотенуза“ PolŽ 68, kampainis „винкель“ PolŽ 45, kištukas „штепсель“ PolŽ 504, kotas „шток“ PolŽ 504, lygiagretainis „параллелограмм“ PolŽ 263, lygiagretė „параллель“ PolŽ 263, makštis, dėklas „футляр“ PolŽ 473, mova (1.) sankaba (2.) „муфта“ PolŽ 206, mūrkaldis „шлямбур“ PolŽ 499, nulinis skriestuvus „кронциркуль“ PolŽ 168, pabėgis „шпала“ PolŽ 501, pusiaukampinė „биссектриса“ PolŽ 27, pusiaukraštinė „медиана“ PolŽ 191, rietuvė (2.) „штабель“ PolŽ 503, skaitmuo „цифра“ PolŽ 484, sklandytuvas „планер“ PolŽ 283, skriestuvus „циркуль“ PolŽ 483, skrysciai „полиспаст“ PolŽ 303, slankmatis „штангенциркуль“ PolŽ 504, spaustuvė „типография“ PolŽ 427, spraudis, įlaidas „шпунт“ PolŽ 503, statinis „катет“ PolŽ 136, svaras „фунт“ PolŽ 473, šakutė „штеккер“ PolŽ 504, šaligatvis „тротуар“ PolŽ 441, švirkštas (1.) kimštuvas (2.) „шприц“ PolŽ 503, tinkas, tinkavimas „штукатурка“ PolŽ 505, uostas „порт“ PolŽ 308, uždangalas „ширма“ PolŽ 497, užlankas (1.), užkaitas (2.) „фальц“ PolŽ 463, užuolaida „штора“ PolŽ 504, vėjarodis „флюгер“ PolŽ

⁶⁰ Koaksialinis rezonatorius FTŽ₂ II 618 = bendraašis rezonatorius, koaksialinis slopintuvas FTŽ₂ II 716 = bendraašis slopintuvas.

⁶¹ Dėl spino neteiktinumo dar žr. A. Jucys, Būseną, kvantmechaninis ir dar pora fizikos terminų, – „Kalbos kultūra“, 22, 1972, p. 26.

467⁶², *vielokaištis* „шплинт“ PolŽ 502, *vietaženklis* „плацкарт“ PolŽ 284, *žibintas* „фара“ PolŽ 463.

Arba rusų kalboje yra tarptautinis terminas (arba skolinys) ir savas atitikmuo, o lietuvių kalba turi tik lietuvišką, pvz.:

недометр – žingsniamatis PolŽ 266 ir *шагомер* – žingsniamatis PolŽ 491; *плювиограф* – lietmatis PolŽ 289 ir *дождемер* – lietmatis PolŽ 93; *шумхмас* – vidmatis PolŽ 504 ir *шумромер* – vidmatis PolŽ 229.

Kalbėdami apie nereikalingus tarptautinius žodžius ir skolinius (ir kartu siūlydami pakeisti jų pateikimo tvarką, padaryti ją aiškesnę ir griežtesnę), čia lietėme tik aiškesnius, nediskusinius pavyzdžius. Tur būt, būtų galima svarstyti, ar nereikėtų tarptautinių žodžių atsisakyti dar daugelyje porų, pvz.: *ateniuacija*, *slopinimas* FTŽ₂ I 31 (taip pat *slopinimo*, *ateniuacijos charakteristika* FTŽ₂ I 70), *ateniuatorius*, *slopintuvas* FTŽ₂ I 70; *aproximacija*, *artėjimas*⁶³ FTŽ₂ I 23, *artėjimas*, *aproximacija* FTŽ₂ I 26 ir *priartėjimas*, *artėjimas* FTŽ₂ II 566; *koincidencija* (= *sutapimas*⁶⁴) FTŽ₁ 47, *koincidencija*, *sutapimas* FTŽ₂ P 24 ir *sutapimas* FTŽ₂ II 807, taip pat *sutapimų*, *koincidencijų analizatorius* FTŽ₂ I 12 ir *antisutapimas*, *antikoincidencija* FTŽ₂ I 18; *sutrikdytas(is)*, *perturbuotas(is)* būvis FTŽ₂ I 63, *trikdymo*, *perturbacijos centras* FTŽ₂ I 67 ir kt.

Tikrai be reikalo panašių tariamųjų tarptautinių žodžių naujojo „Fizikos terminų žodyno“ leidimo projekte padauginta, pvz.: *dvilinka*, *bifiliari apvija* FTŽ₂ I 25; *kompresija*, *suspaudimas* FTŽ₂ I 324; *daugialypis*, *multipletus* FTŽ₂ I 81; *daugialypumas*, *multipletumas* FTŽ₂ I 81 (taip pat *multipletumo kaitaliojimosi dėsnis* FTŽ₂ I 97).

Kartais tarptautinis žodis, šiaipjau lietuvių kalboje vartojamas ir vartotinas, nelabai tinka lietuviškam į porą dėl prasmės, pvz.: *frontinė banga*, *priešakinė banga* FTŽ₂ I 46; *regularus(is)*, *taisyklingas(is)* dubletas FTŽ₂ I 123; *slenkamas* judėjimas, *transliacinis judėjimas*, *slinkimas* FTŽ₂ I 281, *slinkimo greitis*, *transliacijos greitis* FTŽ₂ I 215, *poslinkio*, *transliacijos ašis* FTŽ₂ I 30. Mat, *frontinis* asocijuojasi su karyba, *regularusis* iprastesnis kalbant apie laiką, o *transliacinis* – apie radiją ir televiziją.

Vienas kitas vadinamasis tarptautinis žodis netinka dėl lietuvių kalbai neįprastos, svetimos formos. Pavyzdžiui, iš porų – *glaudos efektas*, *pinčefektas* FTŽ₂ I 132, *paviršinis efektas*, *skinefektas* FTŽ₂ I 132 (ir *paviršiaus efektas*, *skinefektas* PolŽ 383) – paliktini tik lietuviškieji jų nariai.

Baigiant reikia pažymėti, kad nereikalingų ar nebūtinų tarptautinių žodžių (ar skolinių) atsisakymas dažniausiai nesudaro didelių sunkumų, nes, kaip matyti iš duotų pavyzdžių, dauguma jų jau turi lietuviškus atitikmenis. Tokie, kurie pateikti be jų (nors šiaip juos kalboje turi), pvz.: *abažūras* PolŽ 9 (= *gaubtas*), *gabaritas* PolŽ 62 (= *matmuo*), arba jų neturi, pvz.: *duktilometras* PolŽ 98 (= *tąsmatis*, plg. *дуктильность* – *taşumas*, *duktilumas*), *evaporometras* PolŽ 507 (= *gar(o)matis*, plg. *garumas* „evaporingumas“, *garintuvas* „evaporatorius“), *forvakumas* FTŽ₂ I

⁶² Bet FTŽ₂ I 173 tik *fliugeris*.

⁶³ Tiksliau būtų *artutinumas* (žr. A. Jucys, P. Kniūkšta, *Artėjimas ir artutinumas*, – „Kalbos kultūra“, 25, p. 73–75).

⁶⁴ Geriau būtų *sutaptis*.

179 (= *priešvakuumis* || *pirminis* / *pradinis vakuumas*), *gliancgoldas* ChŽ 109 (= *skystasis auksas*), *glanczilberis* ChŽ 109 (= *skystasis sidabras*) *kalandras* PolŽ 129 (= *glotnintuvas*, plg. *каландрирование* – *glotninimas*, *kalandravimas*), *zilberglėtas* ChŽ 304 (= ?), *zilcas* PolŽ 115 (= *mėsos sūris*, *slėgtainis*), yra labai negausūs.

IŠVADOS

1. Tarptautinių ir lietuviškųjų terminų sinonimija yra gausi ir įvairi.
2. Terminografijoje ji pateikiama diferencijuotai pagal sinonimiškumo laipsnį.
3. Sinonimų pateikimo diferenciacija ne visiškai atitinka realią sinonimijos tipologiją.
4. Rūšinių determinantų sinonimijos pateikimo būdas ir sinonimiškumo laipsnis kartais prieštarauja gimininių terminų sinonimijos pateikimui, jų tapatumo gradacijai.
5. Sinonimijos diferencijuoto pateikimo principai terminų žodynuose nėra išdėstyti, ir skaitytojas turi pats juos perprasti.
6. Sinonimijos pateikimo principai praktiškai įgyvendinami pakenčiamai, tik pasikartojančių sinonimų poros tame pačiame žodyne arba skirtinguose žodynuose kartais pateikiamos nevienodai.
7. Tarptautinių ir lietuviškųjų terminų sinonimijoje nemažu mastu reiškiasi atskirų sinonimų poros narių separatinė sinonimija ir neekvivalentinė polisemija. Tai daugiausia priklauso ne nuo pateikimo ar jo principų, o nuo pačios terminijos netobulumo.
8. Tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų nesusiejimo atvejų pasitaiko, bet jie palyginti negausūs.
9. Lietuviškieji atitikmenys tarptautiniams terminams panaudojami ne visai pakankami, o jų kūrimo potencijos toli gražu nėra išsemtos.
10. Semantinė tarptautinių ir lietuviškųjų sinonimų diferenciacija nėra dažna.
11. Lietuvių terminografijoje galima konstatuoti per gausų literatūrinėje kalboje nevartojamų arba nevartotinų tarptautinių žodžių ar šiaip skolinių pateikimą (dažniausiai net be norminamųjų pažymų).
12. Tarptautinių ir lietuviškųjų terminų sinonimijos ugdymas ir norminimas lygiai tiek pat būtinas, kaip ir jos pateikimo principų bei praktinio jų įgyvendinimo tobulinimas. Tai yra bendras specialistų ir kalbininkų reikalas.

Й. КЛИМОВИЧЮС

СИНОНИМИЯ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ И ЛИТОВСКИХ ТЕРМИНОВ В ТЕРМИНОГРАФИИ

Резюме

Проблема отношения интернациональных и литовских слов является сложной и многогранной. Здесь исследуется только частный вопрос этой проблемы — синонимия интернациональных и литовских слов в терминологии. Исследование материала позволяет сделать следующие выводы:

1. Синонимия интернациональных и литовских терминов является обильной и разнообразной.

2. В терминографии она подается дифференцированно.
3. Дифференциация подачи синонимов не полностью соответствует реальной типологии синонимии.
4. Способ подачи синонимии видовых детерминантов иногда противоречит подаче синонимии родовых терминов.
5. Принципы дифференцированной подачи синонимии в терминословарях не излагаются, и читатель должен сам их расшифровывать.
6. Принципы подачи синонимии практически осуществляются удовлетворительно, только пары повторяющихся синонимов в одном и том же словаре или в разных словарях иногда подаются неодинаково.
7. В синонимии интернациональных и литовских терминов в значительном размере проявляется сепаратная синонимия и неэквивалентная полисемия отдельных членов синонимических пар.
8. Имеются случаи несвязывания интернациональных и литовских синонимов, но они сравнительно немногочисленны.
9. Литовские эквиваленты интернациональных терминов используются не совсем достаточно, а потенции их образования отнюдь неисчерпанны.
10. Семантическая дифференциация интернациональных и литовских синонимов не является частой.
11. В литовской терминографии можно констатировать слишком обильное использование в литературном языке уже неупотребляющихся или nerekomenduojamų интернациональных слов или просто заимствований (чаще всего даже без нормативных помет).
12. Исследование синонимии интернациональных и литовских терминов, забота о ней и её нормирование столь же необходимы, как и совершенствование принципов подачи и практического осуществления их. Это общее дело специалистов и языковедов.